

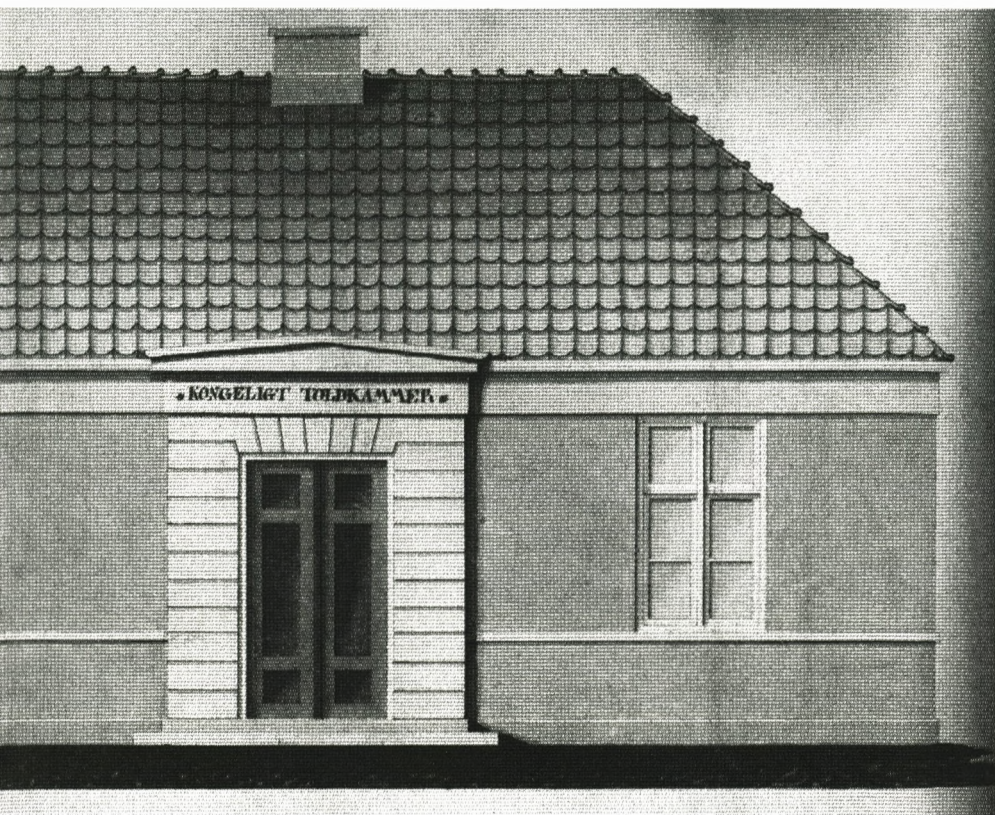
zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

26. årgang

2003

Nr. 2

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand), overarkivar, mag.art. Henrik Fode, Århus (næstformand), arkivar, seniorforsker, lic.phil. Leon Jespersen, Odense (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Aalborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Kruså, kontorchef Henrik Ludolph, København, og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab kan tegnes ved henvendelse til Birthe Buur Hansen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltpersoner,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker, museer og arkiver kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Zises redaktion består af arkivar, seniorforsker Leon Jespersen (ansvarshavende)
og arkivar, cand.mag. Christian Larsen.

Bidrag til Zise bedes sendt til Leon Jespersen,
Ørbækvej 746, 5220 Odense SØ (tlf. 65 97 22 06), e-mail: leonjespersen@mail.tele.dk,
eller til sekretæren,

fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

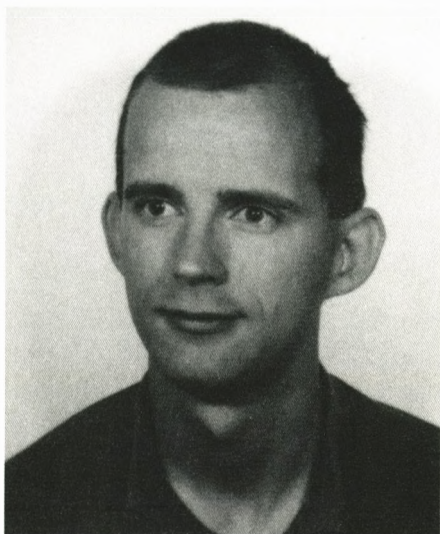
Forord

I dette nummer tager *Zise* læserne med til steder, der sædvanligvis ikke omtales i tidsskriftet. Flemming Aaboe Jensen, der i sidste nummer af *Zise* skrev om »Kaffe – et hverv uden for beskattningen«, fortæller i »Sort toldarbejde« om sit toldarbejde i Somalia i 1984. Det var formentlig det første samarbejde mellem toldvæsenet og et privat firma om et udlandsprojekt. Beretningen er krydret med eksotiske oplevelser, der ligger fjernt fra en toldembedsmands hverdag i Danmark, og den giver et godt indblik i de ejendommelige forhold, arbejdet måtte udføres under.

Frem til 1814 var Norge en del af det dansk-norske dobbeltmonarki – og af toldvæsenets virkeområde. I dette nummer bringer vi et bidrag af den norske historiker Ola Teige om en stor toldskandale i Christiania (Oslo) i 1705. I be-

gyndelsen af 1700-årene udfoldede toldadministrationen i København store anstrengelser for at komme toldbedrageri i Norge til livs. Teige opruller en utrolig historie om, hvordan man fik placeret en spion i Norge, der opdagede, hvor omfattende bedrageriet var – også hvad angik deltagerkredsen. Trods mulvarpearbejdet var det derfor vanskeligt for centraladministrationen i København at optræve sagen, når mange i lokalsamfundet og højere oppe var indblandet. Det lykkedes da heller ikke at få ram på hovedmændene bag bedrageriet. Sagen giver et godt indtryk af forholdet mellem central- og lokaladministration og centraladministrationens kontrolmuligheder. Artiklen er oversat fra norsk af redaktionen.

Arkivar Karl Peder Pedersen, Landsarkivet for Sjælland, beretter om for-

Ola Teige

Karl Peder Pedersen

brugsafgiftsinspektoraterne 1891-1968. Anledningen er modtagelsen af arkivalier fra direktoraterne. Forfatteren giver smagsprøver på de mange muligheder for undersøgelser, som materialet rummer. Vi hører bl.a. om en esbjergensisk skotøjsfabrik, som i 1940 forsøgte at slippe for at betale afgift af det stof, man anvendte til foring af børnesko. Fra fabrikkens side fremhævede man, at foret i skoens tåspids ikke alene var for, men også tjente som tåkappe. Tolddepartementet resolverede: »Kan ikke bevilges«.

Den ene af *Zises* redaktører, Christian Larsen, giver i sit bidrag et eksempel på, hvor vanskeligt det kunne være at få et embede under enevælden. Da staten i 1701 udliciterede tobakstolden til to franskmænd, blev den jyske tolleder Didrik Mouritsen Kray afskediget.

Kray måtte ud på jobmarkedet, hvor han søgte vidt og bredt, og kongen fik ikke mindre end 19 ansøgninger fra Kray i årene 1701 til 1708.

På *Zises* forside er gengivet en tegning af en toldkammerbygning. I Sverige udgav Rickard Bengtsson og Jan Berggren for Generaltullstyrelsen et værk om svenske toldbygninger: *Svenska tullhus* (1993). I Danmark finder vi også mange arkitektonisk spændende toldbygninger, men vi savner en tilsvarende dansk undersøgelse. Tegningen findes i Rigsarkivet, hvor der opbevares materiale, som venter på at blive udnyttet. Måske kan tegningen være inspiration til, at nogen kaster sig over opgaven. (RA., Kort- og Tegningssamlingen. Toldekspeditionskontorets afleveringer 1875).

Christian Larsen og Leon Jespersen

»Sort« toldarbejde

af *Flemming Aaboe Jensen*

At skrive en gedigen rejsehistorie er svært, især når man ikke er en flittig dagbogsskriver, der højst kan svinge sig op til at skrive nogle »rejsenotater« i et kladdehæfte og illustrere den med brochureudklip etc. Men dette kan man nu også have fornøjelse af både i nuet og senere. Ekstra svært er det nok at skrive en rejsehistorie til et historisk tidsskrift, men da min beretning rummer en vis toldhistorisk interesse, vover jeg pelsen. Det »toldhistoriske« ligger i, at det vist nok var første gang, at toldvæsenet indgik i et udlandsprojekt sammen med en privat virksomhed. Denne antagelse støtter jeg på et »samarbejds-cirkulære« fra 1981,¹ der bl.a. åbnede mulighed for udlån af statslige ansatte til danske virksomheder i forbindelse med eksportopgaver.

Det var med henvisning til dette cirkulære, at det rådgivende ingeniørfirma Rambøll & Hannemann A/S midt i december 1983 bad Tolldirektoratet om at låne en tolder til hjælp ved et havneprojekt i »kamelernes land« – Somalia. Direktoratet gav mig opgaven, som naturligvis på alle måder blev en stor eksotisk oplevelse, der afsluttedes midt i 1985 med en rapport med forslag til en forbedring af landets tre hovedhavne i Mogadishu, Kisimayo og Berbera. Rapporten udløste imidlertid ikke som forudsat nye opgaver dernede, men jeg har naturligvis med mere end almindelig interesse fulgt begivenhederne i dette

borgerkrigshærgede, tørkeplagede og ulykkelige land, som i mange årtier har været plaget af politiske opgør mellem klaner og krigsherrer. Derfor denne »tolderhistorie«.

»Sukkertoldere«

Under en oprydning for ikke så længe siden fandt jeg et kladdehæfte fra 1984. Heri kunne jeg læse, at jeg en af de første dage i august fløj med Maersk Air fra Færøerne. Bemærkningen var illustreret med en dækkeserviet med rederiets logo – den syvakkede hvide stjerne på blå baggrund. Dette førte mine tanker til et forestående toldprojekt i det mørke Afrika. Til landet med det blå flag med en femtakket hvid stjerne.

Jeg har altid fundet det morsomt og interessant at være tolder på rejse, og det er jeg ikke ene om. Jeg tænker af og til på »sukkertoldernes« rejse til Lolland-Falster eller afløsningsassistenterne på f.eks. Læsø og deres muntre virke borte fra deres sædvanlige tjenestested. Jeg tænker også med stor glæde tilbage på rejserne med min bogkasse rundt i det københavnske toldopsyn, hvorom der allerede er skrevet mange muntre beretninger og anekdoter. Senere kom så rejserne som følge af toldarbejdet i EFTA og EF/EU. Alt dette gav et frisk pust i det daglige toldarbejde ved skrivebordet hjemme, som jeg dog

heller ikke fandt kedeligt. Jeg har altid været glad for mit arbejde i toldvæsenet.

I vore dage griber rejseriet om sig. Rejserne bliver længere og rejsemålene fjernere. Jeg ser og mærker det blandt de unge i familien. Verden er blevet mindre end den var, da »sukkertolderne« huserede på Lolland-Falster, og hos nogle kan dette vække bekymring. »Det gør mig ondt for alle de unge, som har dykket i Bermuda-trekanten og været oppe i Andesbjergene. Hvis du kender det hele, er det ikke stort mere. Hvis det ikke er stort mere, så bliver du selv stor. Jeg vil gerne beholde en dimension i forhold til det store og ukendte, der gør, at jeg forbliver lille«, sagde direktør og formand for Ny Carlsberg Fondet Hans Edvard Nørregård Nielsen ved udgivelsen af sin erindringsbog Riber Ret.²

Mine børn og svigerbørn hører som så mange andre unge til i »Bermudakategorien«. Når jeg i deres snak om overståede strabadser eller om nye udfordringer forsøger at pippe med ved at sige: »Se, dengang jeg arbejdede nede i Afrika..., bliver jeg omgående standset med »Nej! Ikke nu igen; ikke mere om din forlængede weekend i Afrika«. Hvis jeg undtagelsesvis får lov til at fortsætte, så lyder tilladelsen kun på den korte version. Beretningen foreligger nemlig i tre versioner: kort, mellem og lang. Her får læserne den korte version, men først rejser jeg 40 år tilbage i tiden.

Københavns toldopsyn 1959

Den 1. juni 1959 blev jeg som nybagt toldassistent anbragt i det pulserende københavnske toldopsyn, hvor jeg bl.a.

i november 1961 gjorde tjeneste i Toldvagt 2 ved Folke Bernadottes Allé. Hér kom det mig for øre, at jeg vist nok skulle flyttes til Tolddepartementet. Rygterne kom fra Lagerkontrollen på Dampfærgevej i Frihavnen, hvorfra jeg fik dem serveret af en nær kollega – som jeg i øvrigt stadig er gift med. At der var noget om snakken, blev medio december bekræftet ved modtagelsen af en skrivelse fra overtoldinspektør Bille Nørregaard i Overtoldinspektora-tet for København, hvori det blev med-delt mig, at jeg fra 2. januar 1962 skulle sættes til midlertidig tjeneste i departe-mentets toldafgiftskontor.

Da jeg om morgenen den 2. januar 1962 mødte på mit nye tjenestested på H.C. Andersens Boulevard 4, var det en isnende kold og blæsende morgen. Det er nu fristende at fortsætte denne be-retning med de følgende års interes-sante, spændende og lærerige arbejds-opgaver, indtil mine mange års tjeneste i Direktoratet for Toldvæsenet tog sin begyndelse i 1965. Men på den måde kommer vi jo aldrig til det varme Af-rika. Dog vil jeg nævne et enkelt ek-sempel på en opgave, der bestod i at udarbejde et koncept til en tarifierings-afgørelse på en tryksag. Det drejede sig om en beretning om *Sia bor på Kiliman-jaro*.³ Opgaven vakte mig noget ho-vedbrud, for var der tale om en al-mindelig bog, eller var det nærmere en billedbog, der lå foran mig? Jeg fandt en bestemmelse i tariffen, der sagde mig, at det var tekstens og billedernes indbyrdes forhold, der var afgørende for tryksagens tarifiering. Og sådan er det vist nok endnu.

Hvis der kan levnes mig spalteplads, vil jeg gerne give et eksempel på den

(3) *018/84*
 IMPORTATORE
 REPUBBLICA DEMOCRATICA SOMALA
 Somali Democratic Republic
 Mogadishu - 50 / A
 Custom Form

IMPORTAZIONE-IMPORT ENTRY
 DOGANA DI
 CUSTOMS OFFICE
 (liable to duty)
 P.O. BOX 2993
 MOGADISHU
 SOMALIA

Legale rappresentante Abdirahman Feynus.
 Authorized representative
 Denmark Provenienza Copenhagen.

Manifesto N. 232 del 12/11/84
 Manifest

Magazzino - Warehouse N. 1
 Data d'introduzione 13/11/84
 Date of entry
 F to
 ACCETTAZIONE - ACCEPTATION
 Date 17/11/84
 Manifesto N. 232 del 12/11/84
 Manifest

P/C No. I42, I43, I44 & I45.
 Spazio riservato al dichiarante - Reserved to the declarer

Valore imponibile dichiarato Customs Value Declared Sh. So.	Descrizione delle merci Description of goods	N sta stat. N	Tariffa Tariffs	Valore imponibile accertato Customs Value ascertained Sh. So.	DIRITTI DUTIES
3,152.-	2 Pkgs. Tubes. (plastic)	380	2322	499.731	160.0694
17,332.-	15 Pkgs. Cleaning Materials & Toilet Papers	6901	40/	17.332	6933.-
25,998.-	2 Boxes Containing 18 Bottles Gass Cylinders	8417	10	25.998.-	2600.-
29,533.-	Value US \$ 20,165.-			5503.83	172.531.-
3707.-	Bank Commission. (6)	9	10	CD	36921.-
7925.-	Sparco (7)	10	20	110.077	209452.-
9218.-	Insurance (8)	11	3	16512	110.077.-
50,383.-	Total so shilling.	12	5	336041	44322.-
		13	2	380363	7608.-
				387971	

H. the constant in the middle
 more constant in the middle
 A22 - 3258 19/11/84
 So 5304/-

Eksempel på toldpapirer

oplæring, som vi unge toldassistenter modtog i skrivekunsten i den akademiske verden, vi var havnet i - ganske vist en verden med en hel del udlånte tolde-re som mig selv. En varm sommerdag

blev jeg kaldt til den venlige, stilige og dygtige toldkontrollør Nerstings cigar-kasse - kontoret på 1. sal med mahognipaneler fra gulv til loft. »Hr. Aaboe«, indledte han, »jeg har lagt mærke til, at

De i Deres »Varebeskrivelser« i tarifieringsafgørelser i flæng anvender udtrykkene »Varen er ...« og »Varen foreligger som...«, men der er en væsentlig forskel i de to ordvalg«. Han fortsatte: »Kom nu med hen til vinduet og se over på den anden side af Boulevarden. Derovre på fortovet ved Café Rosenborg ser De en meget mørk mand, som De ikke med sikkerhed kan identificere som en meget solbrændt mand eller som værende neger. I den situation skal De skrive »Manden fremtræder som en neger«; derimod, hvis manden har de karakteristiske negroide træk – kruset hår etc. – skriver De, at »Manden er en neger«, for her er De sikker på det De ser. Kan De se nuancerne?« Det kunne jeg bestemt og fik senere stor nytte af denne lektie.

Jeg springer nu 20 år frem i tiden.

Tolldirektoratet 1983

Jeg var næppe kommet tilbage til Tolddirektoratet efter en midlertidig »specialopgave« på små to år ved det nu nedlagte distriktstoldkammer i Rødbyhavn, før der meldte sig en ny udfordring. Medio december 1983 fik vi i direktoratet besøg af en delegation af medarbejdere fra det rådgivende ingeniørfirma Rambøll & Hannemann A/S, der oplyste, at man fra Somalias havnemyndigheder var blevet inviteret til at udarbejde et forslag til et Master Plan Study vedrørende Somalias havne. Rambøll & Hannemann udtrykte i denne forbindelse ønske om, at toldvæsenet stillede en medarbejder til rådighed for selskabet.

Den pågældende skulle bistå selskabet med en analyse i Somalia og efter-

følgende ved udfærdigelsen af eventuelle forslag til forbedringer af havnene. Selskabet forestillede sig, at toldvæsenets bistand blev ydet inden for rammerne af et cirkulære fra Industriministeriet om statslige styrelsers deltagelse i eksportforretninger – det tidligere nævnte »systemeksport«. Da fristen for selskabets forslag udløb med udgangen af året, blev selskabet ved mødets afslutning stillet et hurtigt svar i udsigt. Herefter gik alle hver til sit for at tænke over tingene, og lige før jul gav direktoratet tilsagn om, at jeg kunne indgå i projektet.

Et cirkulære

Efter mødet funderede jeg over det nævnte cirkulære, og jeg vil æde min gamle hat på, at de andre mødedeltagere fra direktoratet også har kløet sig bag ørerne. Det var nu ikke så underligt, for der var her tale om et ret nyt cirkulære om den offentlige sektors deltagelse i eksportforretninger. Nu da Afrika nærmer sig, vil jeg være lidt mere specifik i min beretning. Det efterfølgende gør måske min beretning om muligt mere kedelig, men jeg synes alligevel, at jeg skylder at definere, hvad der gemmer sig bag begrebet »systemeksport«.

Der er nemlig mange meninger herom. Begrebet er f.eks. kort defineret som eksport af samlede, integrerede leverancer bestående af såvel hardware som software: maskiner, anlæg, montage, finansiering og uddannelse til drift af samlede systemer. Noget karakteristisk for systemeksport er, at den samlede leverance normalt er af en sådan størrelse og struktur, at den nød-

vendige viden og de øvrige vilkår for leverancens gennemførelse er så omfattende, at den må ske i et samarbejde mellem virksomheder, institutioner, videnskabscentre osv. af såvel privat som offentlig natur, på tværs af den almindelige organisatoriske opbygning af samfundet. Systemeksport kan også bestå alene af software for eksempel i form af rent administrative systemer. Det skal i denne forbindelse bemærkes, at en del af det, der efterspørges – ikke mindst fra ulande – kun kan leveres af den offentlige sektor, som alene besidder den ønskede viden i kraft af tradition eller lovgivning.

For så vidt angår toldvæsenets arbejdsområde, er det fra erhvervslivets side sagt, at det for udviklingen i mange ulande vil være en betydelig fordel, hvis man kunne påtage sig leverancen af et toldbehandlingssystem. Toldbehandling er fortsat en flaskehals i ulandene. Hvis man kunne levere et sådant system med tilhørende import- og eksportstatistik osv., ville en række tab og forsinkelser for eksportører og importører kunne undgås.

Projektet

Det var på denne baggrund, at Ministeriet for Offentlige Arbejder i Somalia i november 1983 indgik en kontrakt med Rambøll & Hannemann om et Master Plan Studie for landets tre hovedhavne: Mogadishu, Berbera og Kisimayo. Projektet blev finansieret af et dansk statslån fra Danida. Økonomi- og revisionsfirmaet Pannell Keer Forster Associates, London, blev udvalgt til at assistere med de national- og trafikøkonomiske samt finansielle dele af

projektet, og fra dansk side deltog også Københavns Havnevæsen og altså tilige Direktoratet for Toldvæsenet.

Projektholdet kom til at se sådan ud. Fra R&H deltog Hans Hartelius (Project Manager/Port Planing), Günter Hansen (Port Operations and Equipment), Lasse Nielsen (Port Infrastructure and Facilities) og Torben Nielsen (Organisation, Finance), mens PKF var repræsenteret af Kenneth Grundey (National and Transport Economy) og Murray Ross (Financial Analyses). Endelig var der fra direktoratet Flemming Aaboe Jensen (Customs Procedures), mens Københavns Havn sendte Leif Norking (Port Personnel Training and Education). Under arbejdet havde jeg stor udbytte af følgende: Yusuf Tarabi Weid, Deputy Port Manager for Operation, Mogadishu, Shaikh Munin Shaikh Moh'ed »Shabaab«, Mogadishu, Yusuf Ahmed Hersi, Regional Head of Customs in Low Juba, Kisimayo, og Kamphil, Mogadishu, Building/marine works contractors Mogadishu.

Når Kamphil nævnes, falder tanker naturligt nok på de to store danske virksomheder Kampsax samt Phil & Søn. I Somalias hovedstad arbejdede disse to virksomheder sammen om et stort byggeri, der involverede mange medarbejdere: ingeniører, arkitekter, håndværkere af enhver art samt ikke at forglemme den for os så vigtige sygeplejerske Ulla samt den danske kok og dennes kone. Alle var indlogeret i en veludstyret camp, som også vi fra projektholdet havde meget fornøjelse af.

Opgaven for holdet lød på at udarbejde prognoser frem til år 2000, baseret på udsigterne for landets økonomiske udvikling. De eksisterende havne-

anlæg skulle gennemgås, for så vidt angik udviklingsplaner for havneanlæg og udstyr. Organisation, tarif- og regnskabssystemer samt toldprocedurer skulle analyseres, ligesom der skulle gives forslag til forbedrede strukturer og systemer. På de forskellige trin i organisationen skulle bemanning og uddannelsesniveau analyseres. Træning og uddannelse skulle planlægges for personalet enten i Somalia eller i udlandet.

Toldvæsenets bistand til virksomheden skulle ske ved en gennemgang og analyse af de eksisterende toldfaciliteter og -procedurer for ind- og udførsel af varer i Somalia samt ved den efterfølgende udarbejdelse af forslag til forbedringer af effektiviteten og tilpasninger til den fremtidige havnestruktur. Projektet omfattede således i første omgang ikke den praktiske tilrettelæggelse og gennemførelse af eventuelle nye procedurer og uddannelsesaktiviteter.

Forberedelserne

Der skulle gå næsten et år, inden kufferterne skulle pakkes og holdet samles i Mogadishu. Jeg forsøgte at skaffe mig så mange informationer som muligt om forholdene dernede. Jeg fik her god hjælp af Udenrigsministeriets handelsafdeling, Danmarks Statistik, Statistical Office of the United Nations og mange andre. Som noget af det vigtigste fik jeg fingre i et fyldigt stykke papir om Living Conditions in the Somali Democratic Republic, som var udgivet af Office of the Resident Representative of UNPD (United Nations Procurement Division). Jeg fandt sandelig også frem til landets toldlov samt

Gode råd til de sorte lande

HUSK:

- at spise malariapiller
- drik kun kogt vand
- børst evt. tænder i dansk vand
- skal du handle er det bedst i dollars
- pas på hvis du veksler
- ha' en indfødt med til at forhandle for dig på marked og butikker
- ha' altid dine penge og papirer på dig; en pengekat er det bedste
- alle stjæler helt vildt, de er sultne....
- især i havneområdet skal du passe på dig selv
- kør ikke bil, deres kørsel skal læres fra barnsben
- vær ikke ude om natten (når det er mørkt) mere end højst nødvendigt.
- overfald er daglig orden og de sorte beskytter hinanden
- tal ikke med store bogstaver – lige meget hvorfor
- de sætter hvide i »kalabus« for et godt ord og deler bøder ud med rund hånd.

God rejse

P.S. Jeg har været på rutefart på Afrika i 1 1/2 år

toldtarif, der til min store forundring var udarbejdet på grundlag af Bruxelles-nomenklaturen (som det hed dengang).

Gode kollegaer i direktoratet og på Toldskolen forsøgte at få mig godt af sted, se blot gengivne huskeseddel skrevet af en pige, der var på toldbetjentkursus (se ovenfor).

På kontoret hjalp de mig helhjertet med nogle valutaforhold ved at forære mig en pose farvede glaskugler fra Rønberg Legetøj med følgende bemærkninger: »Kære Aaboe. Vi ønsker dig en god rejse til det sydlige u(d)land. Vi vedlægger lidt lommepenge til dig, såkaldte somaliske shillings, som vi med stort besvær har fået vekslet. Som du vil kunne se, er vekselkursen hos Rønberg Legetøj betydeligt lavere end den såkaldte favorable kurs, dit pengeinstitut krævede af dig. Vi har vejet posen og udregnet kursen til 3,95 dkr. for et halvt pund. Et pund er som bekendt lig med 100 shillings. Vi håber, du har en pung, der er velegnet til at opbevare kugler, ellers ser de sort ud«.

Projektet betød også nogle besøg på Statens Seruminstitut, der nærmest perforerede mig med stik mod kolera, gul feber m.v. Prikkeri, udført af kyn-dige folk, der rammer præcist, generer mig ikke. Først i november mødtes jeg med min rejsefælle – Torben Nielsen – fra R&H på et »neutralt« sted, nemlig på »Petersborg« i Bredgade. Vi gennemså vore visa, billetter, valuta og visitkort og aftalte at mødes i lufthavnen om aftenen den 16. november.

Rejsen mod syd

Efter en forceret dag var det rart at kunne sætte sig roligt til rette i SK610 til Johannesburg med mellemlanding i Nairobi. Flyveturen med denne DC8 var meget komfortabel, men først om morgenen fik vi mulighed for at skimte et trøsteløst afrikansk landskab med Mount Kenya som eneste oplivende moment. Vi landede i Jomo Kenyatta lufthavnen kl. 9 og fik for første gang

de mange besværlige afrikanske formaliteter at føle.

Fra lufthavnen er der kun syv km til centrum og til New Stanley Hotel, hvor vi blev installeret og fik et par timer på øjet. En slentretur i kvarteret omkring hotellet gav os det indtryk, at vi lige så godt kunne være i en hvilken som helst europæisk storby, blot med et mere farverigt og larmende folkeliv. Aftenen tilbragte vi udendørs og planlagde en »mini-safari« i Nairobi National Park, der ligger tæt på byen, og vi besluttede at begynde tidligt næste morgen.

Som sagt så gjort. Vi var derude ved syvtiden og så da også flere af de afrikanske dyr, men ikke løver og flodheste, som brochurerne ellers havde pralel med. Midt på eftermiddagen måtte vi tilbage til lufthavnen for at gå ombord i fly tilhørende Kenyatta Airways – til Mogadishu. Da der kun flyves to gange om ugen, var flyet stoppet med folk af mange nationaliteter og farve. Inden vi forlod hotellet, måtte vi dog skrive en besked, som vi kunne hægte på The Thorn Tree, der stod uden for hotellet. Dette var sædvane blandt opdagelsesrejsende med flere i svundne dage.

Indflyvningen til Mogadishu foregik med Det Indiske Ocean på den ene side og den afrikanske savanne på den modsatte. Formaliteterne i Mogadishu var ikke færre end i Nairobi. Vi havde dog det privilegium at blive modtaget af projektlederen og virksomhedens somaliske agent, der med gode ord og især betaling forholdsvis hurtigt fik os »frigivet« og fulgt ud til den ventende bil. Bilturen fra lufthavnen var noget af en oplevelse. Husene, omgivelserne samt det myldrende og farverige folkeliv var

Lodsning af varer i Mogadishu

en skøn blanding af arabiske, afrikanske og italienske folk, der promenerede eller sad i stribevis foran husene eller under palmerne. Mellem dem gik køer, geder, æsler, hunde og katte, som også opfattede kørebanen som deres domæne. Vejret var nok varmt, men en brise fra havet gjorde den udholdelig.

Indkvartering

Forud for ankomsten til Mogadishu var der bestilt værelser på byens fornemme Hotel Al-Uruba midt i byens centrum, hvor også de to briter havde indlogeret sig. Hotellet tog sig virkelig smukt og fornemt ud med hvide facader og terrasser mod det dyblå hav. Allerede ved indgangen gik noget af glansen af Skt. Gertrud. Receptionen virkede skummel og lidt lurvet, hvilket også var tilfældet med de værelser, vi

fik tildelt. Ventilationsanlægget var revet løs og ude af drift, så de 40 graders varme indbød ofte til et brusebad. Meget tit skete det, at det ikke var muligt at vride en dråbe vand ud af hanerne. Værre var det dog, når man var så heldig at få sig sæbet ind, og vandet derefter forsvandt. Lyset havde det også med at komme og gå.

Desuden havde Pannell Kerr Forster en agent boende på et værelse på Hotel Al-Uruba. Dette værelse var udstyret med telefon og fax, hvilket var af stor betydning for os, da kommunikationen med omverdenen var noget besværlig og usikker. Nok var der postkasser på gaderne, men de blev aldrig tømt og derfor ikke anvendt. Det mest stabile var posthuset, hvor man i øvrigt kunne købe de smukkeste frimærker og postkort; fotografering uden tilladelse var nemlig forbudt. Til brug for

udstedelse af en eller anden tilladelse blev jeg en dag fotograferet i et skummelt baglokale (atelier) i en skummel gyde. Jeg rystede af skræk, men billedet blev skarpt.

Projektlederen og nogle af projekt-deltagerne boede i en lejet villa i udkanten af byen. Dette logi var betydeligt mere komfortabelt, end det hotellet kunnet byde os, og vi havde en vagtmand til tjeneste døgnet rundt samt en »husholderske«. Vagtmanden virkede usynlig, men var alligevel altid på pletten, f.eks. når porten skulle åbnes eller lukkes for vor bil. »Privat« boede han under et lille halvtag i vor atriumgård, hvor han på de rigtige tidspunkter lå på sit bedetæppe med ansigtet vendt i den rigtige retning. I fritiden opholdt vi os meget i villaen, og til sidst fik vi det indrettet således, at vi alle kunne sove under samme tag.

Kamphils medarbejdere boede og spiste stort set alle i en camp med småhuse samlet omkring en atriumgård. En dejlig oase i udkanten af byen, hvor vi meget ofte spiste frokost og middag tilberedt af den danske kok og hans kone. En særlig aktivitet opstod, når en medarbejder skulle til Danmark. Da blev der stille i campen, når brev og kort skulle skrives og afleveres til befordring som kurerpost.

Denne travlhed så jeg kun overgået en gang, nemlig ved ankomsten og udløsningen af en kølecontainer med flere hundrede kartoner øl og vand, der sammen med kokkens råvarer kom med skib fra Danmark. Flere dage i forvejen havde vi bragt i erfaring, at containeren var kommet og kun afventede toldbehandling af mine kollegaer. Jeg var under et betydeligt pres i cam-

pen for at benytte mig af den betydelige indflydelse, som jeg – med egne ord – allerede havde opnået i ministeriet og hos toldmyndighederne i øvrigt.

Medarbejdere

Medarbejderne fra Kamphil var vidt forskellige, men havde det fællestræk, at de alle var venlige, hjælpsomme og farverige. De fleste af dem havde mange års udlandserfaring og derfor rig på beretninger og anekdoter, som de kapedes om at øse af. Livet i campen virkede derfor som i et guldgravermiljø med »brobisser« i ordets bedste betydning. Her vil jeg give et eksempel.

Svend var en gæv håndværker på et halvt hundrede år, som nok vidste, hvordan sagerne skulle ordnes i campen – og i nogen grad – også udenfor. En aften kunne han berette, at han aftenen før havde siddet på en pub og overværet et skænderi mellem to indfødte. Den ene forlod ret hurtigt lokallet for senere at vende tilbage ledsaget af en hoben soldater, der drog ad sted med den anden. »Jeg var lige ved at lægge mig imellem, men valgte at forlade pubben, og det var vist meget godt, for det viste sig senere, at det var præsidentens søn, der havde hidkaldt nogle af farmands tropper«, sagde Svend.

Et par dage før Torben og jeg skulle rejse tilbage til Danmark, forlod Svend campen for at gennemgå en mindre operation herhjemme. Det var så heldigt, at sygeplejersken – Ulla – skulle hjem og holde jul og derfor kunne ledsage Svend på rejsen. Til vor overraskelse løb vi i Nairobi på Ulla og Svend,

som var strandet i Kenya pga. nogle flyproblemer. Endnu mere overrasket blev vi næsten over mødet med en mere spagfærdig og ikke så kry Svend, som vi kendte så godt fra campens tryghed.

Arbejdet

Projektholdet havde kontor i Ministeriet for Offentlige Arbejder, så det var her jeg måtte danne mig et indtryk af, hvor langt mine forstudier og de billeder, jeg havde dannet mig derhjemme, holdt stik.

Arbejdsdagen var koncentreret i morgen- og formiddagstimerne, hvorfor vort arbejde i marken foregik inden frokost. I de varme eftermiddagstimer kunne vi nordboere – takket være aircondition – bearbejde formiddagens indtryk. Allerede den første arbejdsdag søgte projektlederen og jeg audiens hos departementschefen i ministeriet. Beskeden var, at han først ville komme kl. 12. Vi kunne så lige nå at aflægge tolddirektøren en visit inden lukketid kl. 14, men desværre var direktøren netop gået til møde osv.

Ved et senere møde fandt jeg dog ud af, at toldvæsenet sorterede under Finansministeriet, og at medarbejderstaben i havnen i Mogasdishu udgjorde 16 personer. Endvidere at toldstedets chef i administrationen blev aflastet af en souschef, der tillige forestod den daglige ledelse af arbejdsopgavernes afvikling.

En slags toldlov fra 1968 pålagde toldvæsenet at kontrollere grundlaget for beregningen af ind- og udførselstold samt beregne og opkræve tolden, at kontrollere grundlaget for beregningen af indførselsafgifter af sukker og

alkohol samt beregne og opkræve afgifterne. Desuden skulle tolderne opkræve specielle afgifter med relation til varers losning og lastning, opbevaring i pakhuse eller udfærdigelse af tolddokumenter, forestå indsamlingen og kontrollen af oplysninger til brug for udarbejdelse af udenrigshandelsstatistikken og medvirke ved kontrollen med overholdelsen af regulerings-, valuta- samt med særlige ind- og udførselsordninger. Endvidere skulle man føre tilsyn med vare- og persontrafikken til og fra havneområderne, der var indhegnet og bevogtet af militæret.

Toldvæsenet foretog både en dokumentkontrol og en fysisk varekontrol. Endvidere påførtes angivelserne oplysning om varernes art. De forskellige kontrol- og beregningsfunktioner var stort set placeret i havnens administrationsbygning samt i pakhuse og på pladsen, og varerne blev først frigivet, når alle formaliteter og betaling havde fundet sted. Generelt kan det siges, at toldprocedurerne i Somalias havne på mange måder mindede om de procedurer, vi selv anvendte indtil for et halvt hundrede år siden; selv noget, der lignende fakturaefterregningen i »fine vægt«, kunne jeg ikke genkendende til.

En formiddag lykkedes det mig at få foretræde for chefen for havnen, som jeg bad om at få verificeret og kommenteret de forstudier, jeg havde med mig fra København. Til min store overraskelse havde jeg på punkt og prikke forstået alt og dannet mig det helt rigtige indtryk af havne- og toldrutinerne for hans kommentar var altid: »Yes, you have understood it very well, Sir«, også mit snydespørgsmål om »1 års toldkredit« kunne han bekræfte. Denne samtale var

Projektholdet på vej til arbejde fra Ministeriet for Offentlige Arbejder

altså spildt. Jeg bad derfor om tilladelse til at slentre rundt i havneområdet for at danne mig et indtryk af rutinerne. Chefen gav mig med stor lettelse tilladelsen plus en tjenestebil med chauffør. Jeg pegede først på ind- og udkørselsporten, hvor jeg fik lov at bladre i nogle papirer og stillede forgæves nogle spørgsmål til den tjenstegørende. Til slut blev jeg ham for anstrengende og smidt ud. Bilen var kørt, så nu kunne jeg selv gå rundt i havnen og se på sagerne, og jeg må sige, at det var næsten umuligt at få samling på trådene.

En frelsende engel

Så trådte Peter Biltsted fra Kamphils administration ind på scenen som den frelsende engel. Lige så kompetent som Svend var det på byggepladsen, var Peter det på kontoret. En af Peters mange administrative opgaver bestod i at forestå fortoldningsarbejdet af importen. Denne »speditørrolle« krævede stor nøjagtighed ved udfyldningen af fortoldningsangivelser, valutaansøgninger, importlicenser etc. samt en stor tålmodighed parret med en velspækket tegnebog, der smidiggjorde hans arbejde i betydelig grad. Hvad de offentlige embedsmænd ikke evnede eller gad forklare mig, det kunne og ville Peter. Med stor ildhu gennemgik han den kontormæssige side af toldbehandlingen på baggrund af tidligere ekspeditioner.

Peter foreslog, at jeg en dag kunne følge med ham rundt i byen for at få et indtryk af den praktiske side af toldarbejdet set med en »kundes« øjne. Et tilbud, som jeg naturligvis med glæde tog imod, og som viste sig at være meget

instruktivt. Hans indsats som guide i papirjunglen og i marken havde stor betydning for mig ikke mindst under udarbejdelsen af de forskellige rapporter, der ventede på at blive skrevet derhjemme.

Vor rundtur opfatter jeg som et kombineret forhindrings- og orienteringsløb til forskellige kontorer for at aflevere og eller afhente diverse papirer, der ofte var indleveret flere dage i forvejen. Dagens rundtur i smøgerne kan jeg rekonstruere ved en lap papir – som stadig føles fugtig – hvorpå jeg i dagens løb har nedkradset:

»Forløb ved ankomst af skib

Manifest bliver bragt til det statslige ekspeditionskontor for at blive skrevet over på lokale manifeste (på somali). Tid normalt 2-3 dage. Forinden skal man have sine papirer gennem Finansministeriet, hvis varerne er toldfri, eller Handelsministeriet, hvis varerne er toldpligtige. Tid 2-8 dage. Manifest fordeles til:

- 1. Ekspeditionskontoret i havnen, hvor man betaler ekspeditionsgebyr.*
- 2. Havnemyndighederne, hvor man betaler havneafgifter.*
- 3. Pakhusene, hvor man foretager registrering af godset og betaler pakhusleje.*
- 4. Containerterminalen for at registrere containerne.*
- 5. Tolddepartementet for toldregistrering. Alle disse instanser skal gennemføres, før den egentlige toldbehandling gennemføres.*

Derefter lastes bilerne, udpasserseddel afhentes i pakhus, man kører til udkørselsporten, hvor en yderligere registrering foretages, med inspektion af gods og endelige frigivelse.«

Den egentlige toldbehandling fandt sted i pakhusene eller i administra-

tionsbygningen, der var opbygget med en lang række »båse« med en lille luge, bag hvilken der sad en tolder med hver sit speciale (tarifiering, toldværdi, importlicenser etc.) Kunden stillede sig op i køen ved luge nr. 1 og nåede efter en rum tid frem til toldereren med sine papirer, hvoriblandt der gerne måtte gemme sig en lille erkendtlighed. Tolderen gennemgik »sin« rubrik, hvorefter kunden stillede sig op i køen ved luge nr. 2, hvor det samme gentog sig osv. Når klokken var 12, lukkedes for videre ekspedition, og kunden måtte så næste dag fortsætte, hvor han slap dagen før.

Safari

Men det skulle jo ikke være arbejde det hele. Der skulle også være plads til at se lidt på naturen, befolkningen og dyrelivet. Vi tog simpelthen flere gange på safari, og det lyder jo flot og drabeligt. Men her må vi huske på, at »safari« er swahili ordet for rejse eller udflugt til steder uden for byområderne. Da Mogadishu vist nok ikke har nogen bygrænse, og da der intet officielt bykort findes, tillader jeg mig at kalde vores gang i Mogadishu for en »mini-safari«.

Vi var i besiddelse af et bykort, som en brite havde tegnet i hånden. Dette kort viste, at byen bestod af små gader, stræder og gyder med huse i arabisk/italiensk stil samt naturligvis moskeer og minareter. Om aftenen slentrede vi rundt i dette fremmedartede miljø, hvor man følte sig hensat til et »1001 nats eventyr« flyttet til Afrika. Det myldrede med farverige mennesker og dyr på gaden eller i overfyldte, gamle busser. Vi blev altid mødt med smil og

venlighed, men vi var blevet frarådet at promenerer alene i aften- og natte-timerne. Derimod kunne man nyde den kølige morgenluft på en ensom tur langs havet.

Om dagen bevægede vi os frem og tilbage mellem den gamle og nye havn eller til eller fra møder i en 4-personers dieselbil. Vi kunne dog om nødvendigt klemme os syv sammen ved at tage bagagerummet i brug. To spinkle briter sad bagi med bagageklappen slået op til stor moro for de indfødte.

En eftermiddag kørte vi på en »bade-safari« – hvis der er noget, der hedder sådan – til et godt badested en snes kilometer syd for Mogadishu. Stranden var meget fin med klippegryder, hvor farvestrålende fisk boltrede sig. Blot skulle man være opmærksom på hajerne, der kunne komme tæt på lavt vand (2 meter forlød det). Få dage tidligere havde en uforsigtig italiener mistet et ben på den konto. Ikke langt fra land lå en moske på en lille ø i havet, som man kunne nå til fods ved ebbe. Ganske kort fra strandkanten var en brønd med ferskvand, der naturligvis var meget besøgt af nomaderne med deres kameler, får og geder. Hjemturen ved solnedgang gav ørkenen en særlig glød og lange skygger.

Det er egentlig forkert at udnævne turen til Kisimayo til en »safari«, for det var jo en tjenesterejse, hvor vi skulle analysere havneforholdene. Jeg vil dog nævne, at vi havde arrangeret os som en karavane bestående af personbilen og en landrover. Vi kørte meget af tiden langs havet og landskabet var frodigt pga. floden Juba. Store banan- og papayaplantager og et rigt dyreliv med mange aber, strudse, flamingoer,

store, edderfugle og utallige småfugle mødte os, inden vi efter 500 km's kørsel kom til Kisimayo. Vi opholdt os i byen i et par dage og studerede havnen, der var på sammenbruddets rand. Både teknisk og administrativt. Chefen for havnen – Yusuf Ahmed Hersi, Regional Head of Customs in Low Juba and Central Region – viste os beredvilligt rundt og forklarede interesseret om det faldefærdige kajanlæg og de rustne kraner og andet grej. Han viste min ringhed særlig opmærksomhed, og grunden viste sig at være følgende.

For 20-25 år siden afviklede direktoratet i samarbejde med Danida to kurser med deltagelse af toldmedarbejdere fra udviklingslande i Asien og Afrika. Kurserne, der hver var af to måneders varighed, rettede sig, så vidt jeg husker, mod toldere på mellemniveau. Mit indtryk var dog, at vi på kurserne stod over for »pinger«. På det sidste kursus deltog en repræsentant fra Somalia – Dr. Abdullahi Ga'al Abell. Dette var kommet regionschefen i Kissimayo for øre, og han bad mig indtrængende arbejde for, at han fik mulighed for at komme på det næste kursus. Der blev dog ikke flere af den slags kurser, og det var mit indtryk, at mange af »pingerne« efter kurset fik højere stillinger andetsteds. Jeg ved, at deltageren fra Somalia kort efter hjemkomsten blev generaldirektør for det statslige forsikringsselskab.

På vejen tilbage til Mogadishu var ækvator markeret med en obelisk med et slags solur på toppen. Vi standsede op og skålede i cola, mens jeg til ingeniørernes forundring vandrede nogle gange frem og tilbage langs obeliskens fod. De spurgte bekymret, om jeg

havde fået solstik, men jeg kunne berolige dem med, at jeg blot ønskede at passere ækvator nogle gange. De bad mig vurdere soluret og selve solen og måtte konstatere, at jeg vandrede øst/-vest; efter en drejning på 90 grader fortsatte jeg min vandring uden nævneværdige kommentarer.

Hjemad

Hjemrejsen forløb næsten som udrejsen med modsat fortegn. Med fly til Nairobi og indlogering på det samme hotel, hvor vore breve stadig hang på The Thorn Tree. Torben og jeg havde forlods besluttet os for at tage på en to dages safari til de stolte masaiers område. Sammen med to nederlændere og en fra New Zealand kørte vi ad hovedvejen til Tanzania, hvor vi gjorde holdt ved en grænsestation og spiste lunch. Jeg tog nogle fotos af masaiere, hvilket blev taget mig ilde op, og de opfordrede mig til at aflevere mit fotoapparat. Nogle håndører gjorde dog underværker. Vi kørte nu videre østpå, men stadig i Kenya. Hen på eftermiddagen og 284 km fra Nairobi blev vi overrasket af et voldsomt skybrud, hvilket medførte, at vi kørte fast i mudder. Først efter en times tids baksen for at komme fri blev vi trukket op på det tørre af en modkørende landrover. Ved solnedgang nåede vi frem til Amboseli Masai Game Reserve, der domineres af udsigten til Afrikas højeste bjerg Kilimanjaro. Vi blev komfortabelt indlogeret i en hytte og sov trygt bag indhegningen.

Næste dags morgen stod vi tidligt op for at se de vilde dyr vågne, og de var der alle: store flokke af elefanter, giraffer, zebraer og dvaske løver, der soled

Forfatteren ved søjlen der markerer Ækvator

sig efter frokosten. Fra terrassen fik jeg gennem disen et storslået syn af Kilimanjaro. Pludselig også et fata morgana, hvor jeg sad ved skrivebordet i tolddepartementets domicil på H. C. Andersens Boulevard 4 og tumlede med tarifieringen af billedbogen om Sia bor på Kilimanjaro. Nu var det vist på

tide at forlade Amboseli Masai Game Reserve og vende næsen mod Nairobi og videre hjem til julen i Danmark.

Som sagt så gjort. Vi kørte tilbage til Nairobi, hvorfra vi hen på aftenen fløj til London og videre til vintervejret i Danmark, hvor vi landede ved frokosttid med prøvesmagning af julesul.

Hjemme

Ved hjemkomsten til skrivebordet i Amaliegade kunne jeg begynde 1985 med at bearbejde de indsamlede data og indtryk og få det flikket sammen til en »Inception Report«. Denne forelå i slutningen af januar, og den mere detaljerede toldfaglige del af projektet indgik i en diger »Final Report«, der rettidigt forelå i maj 1985. Om den endelige rapport kan jeg kort sige, at den ikke indeholdt forslag til nye toldprocedurer, baseret på avancerede edb-systemer, ikke engang hvis gøgleren Erik Clausen har uret, når han i omtalen i sit computercirkus dengang sagde: »Nej, der findes da ingen brølende kameler i en computer-terminal«.

Som jeg skrev i indledningen, udløste projektet ikke yderligere opgaver i So-

malia. Dette skyldtes den voksende uro og angreb i nord, samt at regeringen indførte undtagelsestilstand i dele af landet, der udløste en regulær borgerkrig med store tab blandt civilbefolkningen. Denne tragiske afslutning på projektet i Somalia betød dog ikke, at toldvæsenets samarbejde med Rambøll & Hannemann ophørte på dette område.

Således anmodede virksomheden i begyndelsen af 1987 om et samarbejde med henblik på at forsøge systemeksport af toldsystemer mv. til Kina. Samarbejdet blev etableret og påbegyndt, men mange vil sikkert huske massakren på Den Himmelske Freds Plads i foråret 1989, der naturligvis gjorde projektet til en helt anden historie. Denne – og andre udløbere af Somalia projektet – kan der måske berettes om senere.

1 Industriministeriets cirkulære nr. 7 af 14. januar 1981 vedr. statslige styrelsers deltagelse i eksportforretninger.

2 Hans Edvard Nørregård-Nielsen: Riber Ret, 2001.

3 Astrid Lindgreen: Sia bor på Kilimanjaro, 1970.

Fra forbrugsafgiftsinspektoraternes verden

af Karl Peder Pedersen

Det er en kendt sag, at den danske stat mod 1800-tallets slutning begyndte at lægge afgifter på produktion og omsætning af en række varer, og at disse indtægter bidrog med en stadig større andel til statsbudgettets plusside. Ældst blandt disse afgifter var brændevinsafgiften, men hertil kom i 1873 afgiften på indenlandsk produceret sukker og i 1891 den berømte og omdiskuterede ølskat. I sidstnævnte år blev forbrugsafgifterne for første gang synlige i det danske administrative landskab, idet der under Generaltolldirektoratet pr. 1. oktober 1891 oprettedes et nyt kontor: Kontrollen med Bryggerierne og Ølbeskatningen, der var ledet af en særlig inspektør.

I 1912 var det cigaretternes tur til at blive beskattet, og til at løse denne opgave oprettedes den 1. april 1913 Kontrollen med Beskatningen af Cigaretter m.m. – også ledet af en inspektør. Under 1. Verdenskrig øgedes forbrugsbeskatningen kraftigt, og bl.a. indførtes i 1917 nye, høje spiritusafgifter. Samme år reorganiserede man de to kontrolkontorer, som nu formelt forvandlede til inspektorater, nemlig Inspektoratet for Øl- og Spiritusbeskatningen og Inspektorat for Tobaksbeskatningen.

De to inspektorater forestod frem til 2. Verdenskrigs begyndelse den overordnede kontrol – og for Københavns vedkommende også den direkte op-

krævning – af et stadigt voksende antal forbrugsafgifter. F.eks. skulle den bilafgift, der blev indført i 1924, indbetales til tobaksinspektoratet, og det samme gjaldt f.eks. også sukker- og chokoladeafgifterne. Inspektoraterne indkrævede således betydeligt flere afgifter, end man umiddelbart skulle tro ud fra deres navne.

I september 1939 brød 2. Verdenskrig ud, og allerede i begyndelsen af 1940 indførte Rigsdagen afgifter på en lang række nye varegrupper som tøj, parfume, papir, glødelamper, radioer m.v. Til at administrere alt dette oprettedes et særligt Inspektorat for Omsætningsafgifter, der fik sin storhedstid under Besættelsen og de efterfølgende år, der var præget af varemangel og omfattende rationeringer. Først i 1962 blev dette og de to gamle inspektorater nedlagt og afløst af 1., 2. og 3. Forbrugsafgiftsinspektorat, der eksisterede frem til 1968, da de forsvandt i forbindelse med indførelsen af distriktstoldkammerordningen.¹

Tilsynet med Spiritusmålere

Den inspektør, der i 1891 blev ansat som chef for Kontrollen med Bryggerierne og Ølbeskatningen, blev samtidig også leder af et andet af de små kontorer under Generaltolldirektoratet, nemlig Københavns Brænderikon-

2/1891	Sporvogn St. Anna Plads - Nørre Allé	15
	Dampsporvogn Vibenshus - Hellerup	15
	" Hellerup - Kongens Nytorv	30
22/9/1891	Vogn til Kastrup og Retour	13
	Bompeng	32
23/9/1891	Sporvogn Kongens Nytorv - Filballe	20
1/10/1891	" " " " og Retour	40
8/10/1891	" " " " "	40
13/10/1891	" Falkonerallé og Retour	20
28/10	" Vibenshus - Tuborg	15
"	" Hellerup - Triangeln	15
"	" Triangeln - Marstrands Bryggerier	20
24/10	" Jæstvej - Frederiksberg Runddel	10
"	" Løerne - Griffenfeldtsgade	10
13/11	" Parcelbro Frederiksberg Runddel	10
"	" Vesterbro - Tivoli	10
14/11	" Drosche Nørrebro - Valby - Vesterbro - Nørrebro	6
25/11	" Sporvogn Parcelbro - Frederiksberg	10
26/11	" Vibenshus - Hellerup	15
"	" Hellerup - Kongens Nytorv	30
27/11	" Parcelbro - Marstrands Bryggeri	10
"	" Marstrands Bryggeri - Halmstovet	10
	Transport	22 77

Figur 1: Ølkontrollørens første rejse den 21. september 1891 gik til Tuborg-bryggeriet med dampsporvognen, og dagen efter var han med dyr, lejet vogn ude i Kastrup. På denne tur betales 32 øre i bompeng. (Landsarkivet for Sjælland. Inspektoratet for Ølbekatning. Udgiftsbøger for rejsende kontrollører 1891-1970)

trol og Tilsynet med Spiritusmålene. I de første år var der tale om en ad hoc-løsning, men fra 1912 blev de formelt slået sammen til ét kontor og inspektorsområde med to ligestillede hovedopgaver. Dels skulle inspektoratet som et centraladministrativt organ føre overordnet kontrol med ølproduktionen og -beskatningen i hele Danmark, dels skulle det også for Københavns vedkommende agere som direkte kontrol- og opkrævningsinstans. I relation til hovedstaden spillede inspektoratet således en dobbeltrolle, mens det alle andre steder alene var overordnet tilsyns- og kontrolinstans med de lokale toldkamre som de direkte kontrollerende og opkrævende myndigheder. Denne lidt mærkelige hovedstadskonstruktion blev også benyttet ved de senere inspektorater. Derfor besluttede man i forbindelse med afleveringen af inspektoraternes arkivalier i 1980'erne at definere dem som regionale myndigheder, således at afleveringen skulle ske til Landsarkivet for Sjælland. En af de arkivarer, der var involveret i denne afleveringssag, var Karen Hjorth, og hun har fortalt om forløbet i Zise 1985:2, hvor hun konstaterer, at der desværre kun var bevaret få arkivalier fra forbrugsafgiftsinspektoraterne. I alt ca. 50 m arkivalier var blevet afleveret til Landsarkivet for Sjælland, og i Ole Degns bog: *Toldarkiver før 1969. Vejledning og nogle til toldarkiverne i landsarkiverne* fra 1994 finder man på side 53 en summarisk oversigt over disse.²

Heldigvis slutter historien om forbrugsinspektoraternes arkivalier ikke her, for i 1997 modtog Landsarkivet for Sjælland en større sending arkivalier

fra Told- og Skattemuseet, og det viste sig i altovervejende grad at dreje sig om materiale, der stammede fra de gamle forbrugsafgiftsinspektorater. Arkivalierne er i 2002 blevet ordnet og registreret, og der er udarbejdet afleveringsfortegnelser. Det nye materiale rummer mange interessante sager, der både belyser forbrugsbeskatningens historie, herunder ikke mindst forbindelsen til de virksomheder og producenter, der skulle betale gildet, men det kaster også lys over inspektoraternes egen historie. I det følgende skal der gives nogle smagsprøver hentet fra dette nye materiale.

Gratis tobak til tobaksarbejdere

Fra Inspektoratet for Øl- og Spiritusbeskatningen og fra dets forgænger bringer den nye aflevering ikke meget nyt.³ Inspektoratet havde ansat en række folk til at rejse rundt og kontrollere de enkelte bryggeriers produktion og regnskabsførelse, og for at kontrol-lørerne selv kunne få deres rejsepenge godtgjort, førte de udgiftsbøger, og en række af disse er nu blevet bevaret fra perioden 1891-1970 (figur 1).

For Inspektoratet for Tobaksbeskatningens vedkommende blev der tilbage i 1980'erne afleveret ca. 650 bind og pakker, og med den nye aflevering er der kommet 30 pakker til. Den ene del drejer sig om forskellige emneordnede sager, mens den anden hovedgruppe består af materiale vedr. det lovforberedende arbejde, hvor inspektoratet blev meget direkte involveret. Her findes således to pakker med materiale vedr. Tobakskommissionen af 1917 og ni pak-

ker om tobaksloven af 12. oktober 1917 og dens senere revisioner helt frem til 1960'erne. Dette materiale er meget interessant, for inspektoratet synes at have fungeret som sekretariat i forbindelse med disse opgaver, og derfor er en lang række henvendelser fra myndigheder, organisationer og ikke mindst virksomheder og menige borgere bevaret her. F.eks. satte rygterne om et kommende tobaksmonopol gevaldigt skub i alle landets handelsforeninger, og der blev afholdt protestmøder og indsendt protestskrivelser i stort tal. De fleste resolutioner og skrivelser er forfattet efter samme skabelon, men dokumenterne fremstår som magtfulde tilkendegivelser med deres mange stilfulde og beslutssomme underskrifter (figur 2).

Ansatte i tobaksindustrien havde det privilegium, at de kunne få gratis tobaksvarer, idet virksomhederne kunne slippe for at betale afgift af disse kvanta. Det krævede dog, at beløbene indberettedes, og disse sager findes samlet i pakken: »Materiale vedr. gratis tobak til tobaksarbejdere 1917-1942«. Korrespondancen består både af kontante forretningsbreve og mere detaljerede oversigter, men alt i alt giver det et morsomt vue ud over den danske tobaksindustri i tiden mellem de to verdenskrige (figur 3).

Fra Inspektoratet for Omsætningsafgifter var der i begyndelsen af 1980'erne blevet afleveret knap 200 bind og pakker til Landsarkivet, altovervejende kopibøger og journaler. Med den nye aflevering er der kommet 27 pakker til, bl.a. fem pakker journalsager fra 1940-1959 og fem pakker afgiftsberegningssager fra besættelsesårene. Endelig findes materiale vedr. 1940-loven om sær-

lige omsætningsafgifter med senere revisioner samt nogle emneordnede pakker. Her finder vi bl.a. en række ansøgninger om afgiftsfritagelser samt ikke mindst også klagesager. Vel for at sikre, at der blev lagt en stram linje over for fritagelsesansøgninger, blev mange af disse afgjort i departementet, således som det også er tilfældet med en henvendelse fra en esbjergensisk skotøjsfabrik, der i december 1940 søgte om at slippe for at betale afgift af det stof, som man anvendte til foring af børnesko. Det hjalp ikke noget, at man gjorde gældende, at foret i »skoens tåspids samtidig tjener som tåkappe« – »Det ansøgte vil ikke kunne bevilges«, lød det korte svar fra departementet, der via inspektoratet gik tilbage til Esbjerg. Samtidig returneres de to børnesko, der var vedlagt ansøgningen som dokumentation.

Kartotek over private tobaksdyrkere

I pakken »Anmeldelse og afmeldelse af virksomheder 1941-1944, 1950-1955« findes et læg med såkaldte jødesager. Det drejer sig om jødisk-ejede virksomheder, der pludselig i oktober 1943 stod uden chefer, fordi deres ejere var taget til Sverige pga. tyskernes aktion mod de danske jøder. I nogle tilfælde var flugten sket så hovedkuls, at der ikke havde været tid til at udpege bemyndigede stedfortrædere, i andre tilfælde ophørte virksomheden mere eller mindre med ejerens flugt. Under alle omstændigheder skulle der skrives til myndighederne for at afmelde virksomheden eller berette om ændrede ledelsesforhold (figur 4).

AKTIESELSKABET
DE DANSKE CIGAR- & TOBAKSFABRIKKER
CHR. AUGUSTINUS - HORWITZ & KATTENTID - E. NOBEL

FABRIKATION AF CIGARER, CIGARILLOS, CIGARETTER, RØG- SKRAA- & SNUSTOBAK

HOVEDOPLAG:
AARHUS - AALBORG - AARHUS
ESBJERG - SVENDSBORG - HESLINGER
KERNING - TØNDER - HOLSÆR
HORSBENS - HOLLING - HØGE
NARSØV - NORDSJÆLLAND - NYKØBING F.
NÆSTVED - ODENSE - RANDERS
REYKJAVIK - RØRHØJDE - RØRNE
SHIVE - SLAGELSE - STEGE
VIBORG - VEJLE

Afd. Horwitz & Kattentid, København B.
Kigkurren 6, 8 & 10. Tel. 7582 - 7583
Telegramadresse: Ashoka

UDSALG EN GROS: Nr. 11
VARETAGE:
FABRIKKER:
KIGKURREN: Nr. 8 - 10
PRINSESSGÅDE: Nr. 12 - 14
BULLANDSGÅDE: Nr. 15 - 17
NYKØBING F. TORVEY: Nr. 18 - 20
ODENSE - HØRSEGADE: Nr. 21 - 23

B/HJ.

København, B. den. 4 September. 1928

J.B. 2577

Inspektoratet for Tobaksbeskatningen,

h e r.

J.B. Nr. 2500.

I Besvarelse af Inspektoratets ærede Skrivelse af 29 f. M. meddeles, at omskrevne Faktura burde have haft Paategningen: "Arbejder og Funktionærcigarer i Januar Kvartal 1928".

Fakturaen omhandler 12187 Cigarer uddelt til Folk beskæftiget ved Fabrikationen og 23175 Cigarer H & K. uddelt til diverse Funktionærer.

Med Højagtelse
A/S DE DANSKE CIGAR & TOBAKSFABRIKKER.
Afd. Horwitz & Kattentid.

Figur 3: På De danske Cigar- & Tobaksfabrikker i København forærede man i januar kvartal 1928 arbejderne og funktionærerne hhv. 12.000 og 23.000 cigarer. Det er ganske mange, synes man, og det kunne være interessant at vide noget mere om, hvordan dette fungerede. (Landsarkivet for Sjælland. Inspektoratet for Tobaksbeskatningen. Materiale vedr. gratis tobak til tobaksarbejdere 1917-1942)

DEPARTEMENTET FOR
TOLD- OG FORBRUGSAFGIFTER

København, den 31. August 1944.

G. Journ. Nr. 2213.

(Bedes anført ved Besvarelse).

37 2

I Anledning af Inspektoratets Skrivelse af 26. August 1944, A. 4929, vedrørende Fabrikant [redacted], St. Kongensgade [redacted], her (Reg. Nr. 96) og Fabrikant [redacted], Frederiksberggade [redacted], her, (Reg. Nr. 1118), der begge har forladt Landet, skal man meddele, at der vil kunne ses bort fra de manglende Angivelser for September Maaned f.A., og at der iøvrigt ikke vil være at foretage videre i Sagen.

H. P.
B. Kampmann.

Figur 4: I dette brev fra told- og forbrugsafgiftsdepartementet tager man til efterretning, at to jødiske fabrikker »har forladt landet«, og inspektoratet orienteres om ikke at foretage sig mere i sagen. (Landsarkivet for Sjælland. Inspektoratet for Omsætningsafgifter. Anmeldelse og afmeldelse af virksomheder 1941-1944, 1950-1955)

Fra 1960'ernes forbrugsafgiftsinspektorer bragte den nye aflevering alene arkivalier fra det 1. Forbrugsafgiftsinspektorat frem for dagens lys. Her administrerede man øl-, spiritus- og tobaksafgifterne, men det er alene fra det sidste område, at der nu er kommet nye arkivalier til. I alt 13 pakker drejer det sig om, først og fremmest syv pakker tobakskort, der var registreringskort

for danske tobaksvirksomheder. Dertil kommer et kartotek over tobaksfabrikker og -handlere, samt et nok så interessant kartotek over tobaksdyrkere ca. 1962-1969. For næsten alles vedkommende drejer det sig udelukkende om avl til privat brug.

Som artiklens smagsprøver forhåbentlig har godtgjort, ligger der i forbrugsinspektoraternes arkiver gemt

meget interessant kildemateriale, der bare venter på at blive benyttet. Her er godt stof til erhvervshistorie og lokalhistorie, men her er også stof, der kan belyse livet under og efter Besættelsen. Endelig er der ikke mindst meget ma-

teriale, som kan belyse et vigtigt kapitel i dansk skattehistorie, og ikke mindst samspillet – eller måske rettere modspillet – mellem skatteopkræverne og skatteyderne – et tema, der også i dag er nok så aktuelt.

1 Beskrivelsen af forbrugsafgiftsinspektorerne historie bygger på Henrik Fode: Dansk Toldhistorie III, Liberalisme og frihandel 1814-1914, 1989, og Anders Monrad Møller: Dansk Toldhistorie IV, Etaten og traditionerne 1914-1945, 1990. Ingen af de to forfattere har benyttet arkivalier fra forbrugsafgiftsinspektorerne i forbindelse med deres toldhistoriske fremstillinger.

2 Oversigten bygger på de afleveringsfortegnelser, der findes på Landsarkivet for Sjællands læsesal.

3 Henry G. Petersen har i artikelserien »Øl- og spiritusbeskatningen« i Zise I-IV 1984-86 leveret et grundigt bidrag til øl- og spiritusinspektoratets historie efter ca. 1930.

Didrik Mouritzen Kray – en tolder fra 1700-tallet

af Christian Larsen

Omkring år 1700 havde kronens told-indtægter været nedadgående, og regeringen så derfor toldforpagtning som et middel til at hæve toldrevenue, idet man regnede med, at private ville være bedre til at opkræve afgifter end staten. I 1701 udbød Frederik 4. tobakstolden i forpagtning, som de to franskmænd Pierre Poaumeau og Paul Choppis overtog for en femårig periode (1701-1705) mod at betale staten 25.900 rigsdaler kronemønt i forpagtningsafgift.¹

Som følge af bortforpagtningen var der ikke længere brug for toldinspektøren for Ribe og Århus Stifter, Didrik Mouritsen Kray. Kray blev født i 1670 i et københavnsk håndværkerhjem.² Vi kender ikke meget til hans ungdom, og vi ved blot, at han i en periode tjente den danske gesandt i Paris, H. Meyer-crone. I 1696 udnævnte Christian 5. Kray til toldkontrollør i Varde, og fem år senere blev han toldinspektør i de to jyske stifter. Det blev dog en kort fornøjelse, for samme år overtog Poaumeau og Choppis tobakstoldvæsenet, og Kray blev afskediget.

En ambitiøs tolder

Kray havde ambitioner og ønskede tydeligvis ikke at forblive på en udpost som Varde, og i de kommende år søgte han mange forskellige embeder. I Rentekammerets arkiv ligger der hele 19

ansøgninger fra ham, indsendt i årene 1701 til 1708.³ Han søgte selvfølgelig stillinger inden for told- og skattevæsenet, således embedet som toldinspektør for Ribe og Århus Stifter, tolder i Fredericia, i Horsens og i Århus. Han lagde også billet ind på stillingen som regimentsskriver på Sjælland, amtskriver for Hald-Skivehus Amter og mønsterskriver på Bremerholm. Alene i 1704 fik kongen ni ansøgninger fra Kray, bl.a. om stillingen som amtsskriver for Århus-Stjernholm-Kalø Amter, som var blevet ledig ved amtsforvalter Enevold Randulfs død. Kray skrev:

*Stormegtigste Allernaadigste
Arve Konge og Herre*

Som ieg seenist, da Eders Kongl. Mait war paa Friderichsborgs Slot, effter min allerunderdanigste Suplique⁴ og Ansøgende Neste Dagen effter, da Eders Kongl. Mait war paa Eßerum, af Eders Kongl. Maits allernaadigst Mundtlig om Eders Kongl. Maits store Naade blef for sickret. Da som nu forige Amtskriver over Aarhuus, Stiernholm og Caløe Amter Nafnlig Envold Randulf nest afvigst d. 6 april wed Døden er afgangen, og ieg fattige Mand den af Eders Kongl. Mait allernaadigst forundte bestilling som Told Inspecteur over Riber og Aarhuus Stiffter, formedelst Piere Peaumeau og Povel Choppys forpagtning, uden nogen forseelse hår maatt Qvitterit og des Aarsage nu uden Lefnitz Middel

og kand attesteris af de høye Deputerede over Financerne og udi Cammer Collegio, at ieg mit forige Embede Retsindig og med Allerunderdanigst troeskab haver forvaltet, hår og forfarenhed baade paa Landgods og det, som Skriver Pennen medfører, saa at ieg samme Amtsforwaltners bestilling effter Allerunderdanigst flittigheds og troeskabs Pligt Kunde og wilde betienne og derforf stille fornøvelig [!] Caution. Nedfalder ieg i dybeste underdanighed for Eders Kongl. Mait, at mig samme vacante⁵ Amtsforwaltners tjeneste til nogen Soulagement⁶ og Livis underholdning for mig, fattige Hustrue og børn allernaadigst maatte forundis, Og som ieg haver ingen Patron⁷ uden Gud og Deris Kongl. Mait, forhaaber ieg, at Eders Kongl. Mait skal drage En Allernaadt Reflection, at ieg for mig til Eders Kongl. Mait tjeneste at Perfectionere haver Refrequenterit⁸ min tid saa wel jnden som uden Lands, J sær hos hans Exclls Hr Envoye⁹ Mejerchrone udi Paris for des bedre at temoignere min allerunderdanigste pligt til Eders Kongl. Mait allernaadt behag. Vdi hvilcken flittige troeskab ieg og til min død skal blive fremturende, Hvilcken Høye Kongl. Naade wed daglig brød ieg aldrig skal glemme at bede gud Hand med tusinde Saligheder og Seyer skal wedderlegge og saaledis forblive.

Eders Kongl. Mayts Allerunderdanigste
Arve Undersaatt og Ringe tiener

Diderich Mouritzen Kray

Kiøbenhafn d. 11te April Ao 1704

Den jyske tolder

I 1703 bad han Rentekammeret tilbagekalde rådmand Jens Kuhrs bestalling som stempelpapirskontrollør, da Kuhr

sagtens kunne leve af rådmandsembedet; i stedet burde kontrollørposten gives til Kray. Det nægtede kongen dog. Tre år senere havde Kray erfaret, at toldkontrollør Smidt i Århus længe havde været syg og næppe kunne overtage sit embede igen, og Kray søgte derfor om embedet. Man kunne ligeså godt være på forkant med udviklingen!

Frem til 1707 forblev Kray kontrollør i Varde, hvor han forpagtede told- og konsumtionsvæsenet i Ringkøbing for en treårig periode. Samme år ansøgte han om nedsættelse i forpagtningsafgiften, fordi der havde været ildebrand i Lemvig, og han forudså derfor en nedgang i toldindtægterne. Men kongen stod fast. Forpagtningskontrakten var ikke til genforhandling. I 1710 blev han kgl. tolder i Ringkøbing, selvom han først fik sit ansættelsesbrev i 1724! Her virkede han til sin død i marts 1731.

- 1 Claus Rafner: Tobakstoldvæsenet 1701-1715. Zise 1995 nr. 2 s. 121-141
- 2 De biografiske data om Kray bygger på S. Nygårds jyske personalia, Udnævnelser under Rentekammeret 1660-1848 og Fortegnelse over kgl. resolutioner gennem Rentekammeret 1660-1719 (alle i Rigsarkivet).
- 3 Rigsarkivet, Rtk. 13.36. Embedsansøgninger 1660-1848
- 4 Dvs. bønsskrift, ansøgning
- 5 Dv. ledige
- 6 Dvs. understøttelse, lindring
- 7 Dvs. velynder, beskytter
- 8 Dvs. anvendt
- 9 Dvs. diplomatisk udsending

Centraladministration og lokalsamfund

Det store toldsvig i Christiania i Norge 1705

af *Ola Teige*

Vi ved ikke, hvilken dag det var, eller eksakt hvor det skete, men en gang i slutningen af juli 1700 i fæstningsbyen Glückstadt ved Elben i det krigshærgede Holsten fik Christen Tobiesen, en ambitiøs tidligere købmand og spion fra Christiania i Norge, et tilbud.¹ Elleve år senere skulle han referere forslaget, han fik fra stormanden Knud Thott, således: »at eftersom der ved Toldvæsenet udj Norge formerkis stor undersleb at gaae i svang, og af Told betienterne selv at forøvis, om Jeg da vel vilde paatage mig at være Told Inspecteur syndenfields«.²

Dette blev begyndelsen på en langvarig proces. Tobiesen tog imod tilbudet og var i fire år nærmest en hemmelig agent i Christiania (nu Oslo) i Norge med opgave at afsløre misligheder i tolden. I 1705 førte hans oplysninger til, at en inkvisitionskommission blev sendt op til Norge. Den afslørede den nok største organiserede toldunddragelse nogensinde opdaget under enevælden. Omfattende misligheder var længe foregået på toldboden i Christiania. Toldere og købmænd havde i samarbejde systematisk unddraget staten store summer told og trælasttiende. Både inkvisitionskommissionen og Tobiesen blev mødt af kraftig modstand fra alle lag i samfundet, og det endte

med, at kun toldbetjentene blev straffet. Købmændene i byen blev benådet mod at fortælle alt, hvad de vidste, og han, som sandsynligvis var bagmanden, undslap i realiteten. Kommissionen dømte også i en række andre retssager og holdt flere forhør. Den drog senere til Drammen, den anden store eksporthavn i Sydnorge, men flød efterhånden ud i indbyrdes uoverensstemmelser og endeløst papirarbejde. Inkvisitionskommissionen blev ophævet i 1709, selvom planen oprindelig var at holde inkquisition ved flere toldsteder. I norsk historieskrivning er episoden kendt som »det store toldsvig i Christiania«.

Baggrunden for myndighedernes aktion

Den 25. august 1699 døde Christian 5. og blev efterfulgt på tronen af sin 28 år gamle søn Frederik 4. Han var dårlig forberedt, men det, som manglede i kundskaber og uddannelse, blev hos den nye konge opvejet af en enorm arbejdskapacitet, pligtfølelse og evne for detaljer. Kongen ønskede at reformere og professionalisere embedsværket og videreføre enevældens centralisering. Efter tronskiftet udskiftede han de fleste højere embedsmænd for at skaffe

sig kontrol med embedsværket. I kancellierne blev de kollegiale ledelser udskiftet med en fælles chef, mens han i Rentekammeret, som styrede statens finanser, bl.a. tolden, erstattede den mægtige finansdirektør C.S. von Plessen med et kollegium. Beslutningerne i de fleste sager blev flyttet fra kollegierne og Gehejmekonseilet til kongens kabinet. Kongen fungerede i dette system som sin egen stats-, krigs- og finansminister.

Kort efter sin tronbestigelse angreb Frederik 4. i 1700 Sverige, målet var at sikre Danmarks stilling i Slesvig og Holsten. Denne krig blev kort, for da Karl 12. landsatte en hær på Sjælland, blev Danmark tvunget til at slutte freden i Traventhal. Men det var kun en midlertidig løsning, og regeringen begyndte straks at forberede det endelige opgør med Sverige. Et vigtigt led i det var at sørge for, at den økonomiske basis var i orden. Statsindtægterne lå i årene 1700-1709 i gennemsnit på 3,2 mio. rdl., og af dette gik halvdelen til militæret. I samme periode blev statsgælden kraftig reduceret. Aktioner mod korruption i embedsværket som inkquisitionen i Christiania i 1705 må ses på baggrund af dette.³

Rentekammeret

Frederik 4.s ønske om kontrol ser man i det nye kammerkollegium, som blev indsat i Rentekammeret. Det bestod af tre deputerede for finanserne assisteret af tre kommitterede. Knud Thott, Hans Rosencreutz og Christoph Gensch von Breitenau blev udnævnt som deputerede for finanserne 11. januar 1700. De var først og fremmest erfarne og loyale

folk, som kongen kunne stole på, alle var ældre mænd med lang tid i kongens tjeneste, men med højst ulig baggrund. Kongen undgik bevidst dynamiske personligheder og selvstændige statsmænd og valgte i stedet dygtige administratorer med personlige bånd til ham. Det var en klar politik at vælge folk, han mente, han kunne stole på. Det nye kollegium var et uselvstændigt organ i forhold til kongemagten, men de havde god adgang til kongen og var i konference med ham ca. en gang om ugen. Breitenau forsvandt efter kort tid og spillede ingen rolle i toldsvigsagen.⁴ De to andre skal omtales mere udførligt, da de kom til at spille betydelige roller i sagen.

Hans Rosencreutz havde i 1700 været i unåde i mange år. Han havde bag sig en lang karriere, for det meste i Norge, og var en mand, Frederik 4. øjensynlig mente, han kunne stole på. Hans lange erfaring og kundskab om norske økonomiske og militære forhold var sikkert en af grundene til, at han blev ansat. Rosencreutz var født omkring 1644 og begyndte sin karriere som fuldmægtig hos adelsmænd. I 1670 ansattes han i Rentekammeret, og efter god indsats under Den Skånske Krig kom han til Norge. Her avancerede han hurtigt, blev efterhånden overkrigskommissær og medlem af Overbergamtet. Men i 1693 blev han afsat. Han boede i Christiania og skaffede sig i løbet af sine over 16 år et stort netværk her. Vi skal se, at han stod på meget god fod med købmanden Gjerd Andersen, ligesom han også havde gode kontakter blandt toldere. Rosencreutz havde i 1699 indleveret en stor rapport til kongen om Norges tilstand. I den klagede han over

Et delvist fantasifuldt fransk prospekt af Christiania (Oslo) 1685. (Gengivet efter en original i Bibliothèque Nationale i Paris i E. Bull og V. Sønsteve: Kristianias historie, b. 2, 1624-1740, Oslo 1927, s. 171)

landets styre og ivrede for toldnedsættelse. Rosencreutz var tydeligvis en mand, som vidste at hjælpe sine venner. I 1708 blev han anklaget for at have sørget for, at hans husvært i København fik lov til at købe statslige skovejendomme i Norge for en billig penge.⁵

Den tredje af de nye deputerede og førstedeputeret var gehejmeråd Knud Thott, der i modsætning til Rosencreutz var af gammel adel. Thott var født 1639 i Skåne. Som ung studerede og rejste han rundt i flere europæiske lande. Da Skåne blev afstået til Sverige, blev han dér og deltog på Riksdagen i Stockholm og i flere matrikelkommissioner. I 1676, under Den Skånske Krig, gik han over på dansk side og blev dømt til døden af svenskerne. Det kan være en af grundene til, at Frederik IV stolede på ham – Thott var ellers af en

stand, kongen var meget mistroisk overfor. I 1683 blev Thott udnævnt til deputeret i Generalkommissariatet og var hovedmanden bag den danske matrikel af 1688. I 1699 blev han også medlem af Gehejmekonseilet og præsæs i Generalkommissariatet. Som adels- og embedsmand havde han et vidt netværk af klienter og forbindelser. I samtiden blev han rost for redelighed, flid og ubestikkelighed – men han havde også ord for at være en hård pengeindkræver.⁶

Enevældens nærings- og toldpolitik

Der fandtes flere strukturelle årsager til, at et så omfattende toldsvig fandt sted i Christiania på denne tid. De vigtigste er nok at finde i Danmark-Nor-

ges merkantilistiske told- og næringspolitik. En grundsætning i denne politik var, at handel og industri var grundlaget for et lands rigdom. Oldenborg-monarkiet gik fra 1670'erne ind i økonomien for at styre og regulere handelen efter mønster fra andre europæiske lande, særlig Frankrig og Nederlandene. Man så med beundring på de resultater, som var opnået der. Man forsøgte at skabe en økonomisk enhed af rigerne med toldmure mod udlandet. Det var derfor vigtigt at sørge for, at flest mulig penge blev i statsområdet, og at man blev selvforsynende med dyre importvarer. Myndighederne forsøgte at skabe et stærkt handelsborger-skab, som kunne tage kampen op mod Nederlandene, og gav det en række privilegier for at opmuntre til nye industriltag. Rent praktisk førte denne politik til, at der for Danmark-Norge blev indført en række forbud mod eller høje todsatser på import af færdigvarer. Der udstedtes samtidig en række privilegier og monopoler for at støtte fremvæksten af egen industri.⁷

Den danske toldhistoriker Henrik Becker-Christensen kommenterer i Dansk Toldhistorie den dansk-norske toldpolitik i 16- og 1700-tallet. Han kalder smugling for protektionismens bagside og viser, at smugling paradoksalt nok øgedes i takt med udbygning af toldtaten i denne periode. Drivkraften i dette var købmændenes fortjenestemargin. Når enevoldsstaten ikke ville sænke tolden, florerede toldsvig. Beckers norske kollega Hans-Jørgen Jørgensen går så langt som at kalde politikken for dødsdømt på forhånd. Det er klart, at tiden, hvor merkantilistiske toldrestriktioner var på sit højeste i Europa, også

var smuglervæsenets glansperiode. Efter forsigtige anslag var 30-40% af Englands handel i midten af 1700-tallet ulovlig. Det er værd at mærke sig at, da en ny toldrulle med en markant liberalisering i toldpolitikken blev indført i Danmark-Norge i 1797, var en af grundene, som det blev anført, at de tidligere forbud havde ført til smugling og i realiteten mindsket, ikke øget statens indtægter. Man ville med den nye rulle berøve smuglerne deres fortjenestemargin.⁸

Den protektionistiske politik fremmede mest danske, særlig københavnske interesser. Byerne i Norge var mere afhængig af fjernhandel end de danske. De producerede få færdigvarer, og handelen bestod for det meste af eksport af fisk, trælast og bjergværksprodukter og import af korn, tobak, tekstiler og andre forbrugsvarer. Landet havde så at sige ingen indenlandsk produktion at beskytte. Dets købmænd ønskede at tjene flest mulig penge på vareimport og trælasteksport. Trælasttolden stod for over halvparten af Norges toldindtægter og var den vare, som fyldte statskassen. Man havde også i 1688 indført begrænsninger på, hvor meget trælast som kunne skæres og eksporteres fra de norske savværker. De høje satser og indgribende reguleringer, som blev lagt på handelen efter 1670, var lidet populære i Norge og førte til øget modstand mod statens toldpolitik. Fra 1680'erne skete der desuden en betydelig svækkelse af enevældens toldvæsen, og etaten blev efterhånden bemanded af dårligt lønede og ofte ukyndige folk. Resultatet var, at effektiviteten blev alvorlig svækket, noget som var særlig mærkbart i det vidtstrakte Norge. Denne udvikling skete samtidig, som der voksede et

mægtig trælastpatriciat frem som følge af de store profitter, der lå i næringen.

Forholdene lå dermed til rette for udbredt korrupsion i enevældens toldvæsen, specielt i Norge hvor rige trælasthandlere boede sammen med lavtlønnede toldbetjente i små byer fjernt fra central kontrol. Det var lettere for betjentene at vælge at være loyal mod lokalsamfundet end mod kammerkollegiet. De implicerede i toldsviget i Christiania i 1705 retfærdiggjorde sig først og fremmest med, at det var nødvendigt for handelens skyld, dvs. på grund af den høje told. I det hele taget virker det som om, at købmænd i Christiania ikke havde skrupler med at bryde loven, når den skadede deres interesser. Når rammebetingelserne var så uretfærdige, mente de, at det ikke var så galt at operere i gråzonen. Så toldsviget havde i tillæg til de impliceredes lyst til at tjene penge to hovedårsager: et øget økonomisk skel mellem toldembedsmænd og købmænd og tyngende restriktioner som hæmmede handelen og købmænds profitmuligheder.

Toldinspektoratet

Vi har set, at kræfter i København efter tronskiftet 1699, specielt deputeret for finanserne Knud Thott, havde planer om at øge og rydde op i statens indtægter. Told og trælasttiende fra Norge indbragte store summer, men var også stærkt udsat for misligheder og svig. Af indberetninger til Rentekammeret fremgår det, at det omkring 1700 må have været klar over, at alt ikke var helt på rette side af loven i Norge. Da Christen Tobiesen dukkede op i Glückstadt i 1700, så Thott sikkert hurtigt, at nord-

manden var et godt instrument til at rydde op i Norge. Sommeren 1700 tog gehejmeråd Thott derfor initiativ til at ansætte nordmanden som told- og tiendeinspektør søndenfjelds (omtrent det nuværende Østlandet og Sørlandet) i Norge.⁹

Christen Tobiesen var født omkring 1660 og havde i 1690'erne været en mellemstor købmand og reder i Christiania. Hans handel bestod af import af tobak, som han fragtede til Sverige og byttede mod jern. Han ejede nogle gårde, savværker og skibsanpartier. I årene før krigsudbruddet i 1700 havde han spioneret på sine rejser i Sverige for norske myndigheder. Han var også kurer til danske diplomater i Stockholm.¹⁰ Tobiesen kendte som købmand og spion godt til både de åbne og skjulte sider ved handelen og samfundet i hjembyen.

Da krigen brød ud i 1700, vendte ikke Tobiesen tilbage til sit købmandskab. Det var hårde tider i hjembyen, og han var ambitiøs. Han gjorde det, embedssøgere i Norge måtte gøre, rejste ned til København med sine anbefalinger fra statholder og kommanderende general. Han endte hos deputeret for finanserne gehejmeråd Knud Thott, som var med kongen i Glückstadt i Holsten, og fortalte utvivlsomt Thott i detaljer om alt det toldsvig, som foregik i Norge. Og som vi så, spurgte Thott Tobiesen, om han ville blive told- og tiendeinspektør i det søndenfjeldske Norge, med den opgave at afsløre misligheder? Tobiesen havde store betænkeligheder, for han vidste, han kom til at blive genstand for had og modstand. Men da Thott forsikrede ham om, at bare han udførte sit job, og

at der ville blive sørget godt for ham i alle måder, godtog han forslaget.

Hans Rosencreutz modarbejdede projektet fra første stund. I svarbrevet, efter at Thott gjorde han bekendt med projektet, angreb han dog Tobiesens kvalifikationer, ikke selve projektet: »Min betenkning om dend told Jnspecetur i Norge derom ieg skal dømme hannem efter det ofver sendte project, naar hand hverken hafver ret kiendelse af landet eller toldvæsenets rette beskaffenhed eller tractaterne hvorpaa toldvesened grundes, ey heller directionen som efter hans project gandske er impraticabel, kunde ellers maaske passere som en visiteur eller toldbetient ved en god toldsted men icke i de første ti aar for en Døgtig told Jnspecteur om hand end posiderede baade knibs og knaps«. ¹¹

Men Thott havde allerede forelagt sagen for kong Frederik, og den 11. september 1700 udnævnte kongen Christen Tobiesen til told- og tiendeinspektør søndenfelds i Norge fra 1701. Instruksens påbød ham at føre inspektion med told og tiende og påse, at toldbetjente og købmænd oprigtig omgik og overholdt toldordinansen. Tobiesen fik også hemmelige ordrer fra Thott om at samle beviser mod toldbetjentene i Christiania og at rapportere til ham.

Christen Tobiesen i Christiania

Høsten 1700 ankom Tobiesen til Christiania som nyudnævnt toldinspektør. Tolderen på stedet Frans Jørgensen og de to andre toldbetjente (begge tidligere hofbetjente) fattede snart mistanke. Det gjorde også købmændene i byen, som tjente godt på betjentenes bestikkelighed.

Den mest centrale købmænd i Christiania var kommerceråd Gjerd Andersen. Den indvandrede jyde Andersen var fra en beskeden baggrund steget til at blive en af byens rigeste og mest indflydelsesrige mænd. Sammen med en 10-12 andre købmænd kontrollerede han den meget indbringende eksport af trælast fra byen. Hans magt kom også af et stort netværk, han havde gode kontakter blandt lokale embedsmænd og måske vigtigst i embedsværket i København. Det var vigtigt for eliten i Danmark-Norges periferier at kunne påvirke centralt, når embeder, privilegier og andet blev uddelt i den centraliserede enevælde. Andersen rejste ofte ned til hovedstaden, men måtte også ofte stole på sine kontakter der. Andersens hovedkontakt i regeringen var Hans Rosencreutz. De havde etableret et venskab, da Rosencreutz var embedsmand i Norge. En så tilpas højt placeret kontakt kunne give Andersen og venner mangen en håndsrekning.

Foruden påvirkning var Andersens netværk vigtig for at få information. I 1701 fik han at vide af sin ven Rosencreutz, at myndighederne mistænkte norske toldbetjente for at være indblandet i toldsvig. I Rentekammerets postrum opfangede Rosencreutz et brev fra Tobiesen til hans protektor Thott med rapport om toldsviget i byen. I det samme brev advarede toldinspektøren om Andersen og Rosencreutz' venskab, de to var »heel Special venner«; han tvivlede ikke på, at etatsråden kom til at gøre det, han kunne for at hjælpe Andersen. ¹²

For Andersen og de andre købmænd var Tobiesen et problem, som måtte neutraliseres. Dette blev forsøgt gjort

på flere måder. For det første blev toldinspektøren ved nytår 1701 kontaktet af Jørgensen og tilbudt andel af bestikkelserne, som toldbetjentene i byen modtog fra købmændene mod at holde mund. Tobiesen sagde ja og blev trukket med i toldsviget og nettet af ven-skaber og forbindelser i byen. Men i virkeligheden var han en dobbeltagent og fortsatte med at samle beviser og rapportere til Thott. De sammensvor-ne forsøgte også at stoppe faren på en anden måde. Ved at forpagte tolden søndenfelds ville de skaffe sig kontrol med toldvæsenet. Det ville sætte en stopper for statslige forsøg på at af-sløre toldsvig og ville lade arrangementet i Christiania få lov til at fortsætte, til alles fordel. Et selskab bestående af Gjord Andersen, tolder Frans Jørgensen og to andre lokale købmænd blev dannet, og Andersen rejste ned til København for at forhandle om en forpagtningskontrakt. Fremstødet blev afvist, efter at Tobiesen advarede Thott. Bortforpagtning af offentlige afgifter og told var et virkemiddel, myndighederne foretrak på denne tid. Det garanterede staten en vis indtægt og sparede den for udgifter. Det blev desuden antaget, at private forpagtere for at tjene mest muligt ville være mere samvittighedsfulde i tjenesten end embedsmænd. Told blev også bortforpagtet i en række andre distrikter i Norge og Danmark.

Toldforpagtningen

Sidst i 1701 rejste Tobiesen ned til København for at aflægge rapport personlig, i tillæg til sine skriftlige. Men han fik ikke fremlagt sine beviser for gehej-

meråd Knud Thott, som først holdt bryllup og så blev syg. Tobiesen blev imidlertid kaldt til ham på sygelejet, hvor Thott, »bad mig ichun Reißer hiem forsikrendes at saa snart hand kom sig igen motte ieg vendte den efter mig der skulde holde inquisitions Commission der ope, og naar underslebene var opdagett og beviist motte jeg vere forsichret paa at skulde saa meget disbedre blive belønnet«. ¹³

En inkvisitionskommission føjede sig ind i Thotts program. Og at der allerede var planlagt en i 1701, er ganske sikkert. Dette viser også, i hvilken grad toldinspektionen var hans personlige projekt. Selvom Tobiesen var en embedsmand og ikke en privat tjener, så stillede han sig klart under Thotts beskyttelse. Det var byttehandelen mellem patron og klient, hvor patronen byttede sin senere hjælp mod trofasthed og tjeneste fra klienten; eller som Thott skrev til Tobiesen i 1701: »naar hand gjør hvad ræt er, tør hand ei tvifle paa hand io skal vorde mainteneret«. ¹⁴ Forholdet mellem gehejmeråden og Tobiesen var præget af både formelle administrative og uformelle personlige bånd. Thott fik en mand, han kunne stole på i Norge, og anvendte sin stærke position til at gennemføre projektet til trods for intern modstand i kammerkollegiet.

Da Tobiesen kom tilbage til Norge, fortsatte han at spille med i toldunder-slæbet og fik sin del. Men mens han ventede på »Effecten af Hr: Thottis mig gjorde løfter, døde dend gode herre bort« i april 1702. Også projektet afgik tilsyneladende med døden. Og da Andersen året efter rejste til København for at forpagte tolden i det søndenfeldske Norge, fik han tilslag,

denne gang alene. Nu var der ingen i hovedstaden, som Tobiesen kunne henvende sig til. Rosencreutz anbefalede kongen at antage tilbudet. Kontrakten blev undertegnet 14. marts 1703 og godkendt af kongen måneden efter. Den gik ud på, at Andersen i perioden 1703-1708 garanterede for halvparten af indførselstolden søndenfjelds, anslået til 24 000 rdl., og 1/8 af udførselstolden og trælasttienden, anslået til 140.000 rdl. Hvis indtægten blev over garanti-summen, fik han del af overskuddet, hvis den blev lavere, måtte han dække underskuddet. Andersen ansatte i til-læg til de daværende toldbetjente 33 nye, han dækkede 25 % og staten resten af deres løn. Han blev ansat som generaltoldforvalter og skulle lede og have opsyn med toldvæsenet i distriktet og modtog desuden rang som kammer-råd. En tilsyneladende god aftale for kongen, men Andersens motiver skin-nede igennem i et aftalepunkt, som gik ud på, at toldinspektørstillingen var overflødig og skulle sløjfes. Andersen kunne rejse hjem med vished om, at denne torn i borgerskabets øje var fjer-net, og at han kontrollerede tolden søndenfjelds. Det må kunne karakteri-seres som et groft tilfælde af blanding af roller, at han som en af det søndenfjeldskes største købmænd også blev tildelt kontrol med toldvæsenet i distriktet.

Men Tobiesen vidste råd. Han drog, da han fik besked om sin afsættelse, ned til København. Der mødte han de nye deputerede for finanserne Dose og Ahlefeldt og fortalte dem om toldsvi-get. Thott havde holdt Tobiesens rolle på dette felt hemmelig. Den 49-årige holstener Ernst Ulrik Dose havde i sin

ungdom studeret ved en række euro-pæiske universiteter og er beskrevet som en foretagsom og energisk mand. Han kom i 1692 i den daværende kron-prins' tjeneste som godsforvalter og sekretær. Efter tronskiftet blev han overkammersekretær og chef for kon-gens private finanser. I 1701 blev han også deputeret. Dette var altså en mand med bedre forbindelse til kon-gen end sædvanlige embedsmænd. Thotts stilling blev overtaget af gehej-meråd Joachim von Ahlefeldt, som var født i 1647 og tidligere havde været i gottorpsk tjeneste. Hans Rosencreutz var fortsat den tredje mand.¹⁵

Dose og Ahlefeldt overtog Tobiesen som projekt og klient fra den afdøde Thott. De informerede kongen og sør-gede for, at der blev sat fart i sagerne. Dette til trods for, at Tobeisen før afrej-sen havde modtaget en stor sum penge fra tolder Jørgensen for ikke at røbe det, han vidste. Dose informerede kon-gen, som genindsatte ham som toldin-spektør, og Tobiesen drog op til hjem-byen med løfte fra kongen om fremti-dig belønning. Han skulle i mellemti-den fortsætte at lade som om, han var med i sammensværgelsen, men rappor-tere alt. I mellemtiden planlagde kon-gen og Dose næste træk. Når Tobiesen havde samlet nok beviser, skulle en kommission sendes op for at efterfor-ske sagen og dømme de skyldige.

Korruption

I 1704 begynde rygter om en planlagt aktion fra centralmyndighederne rettet mod toldvæsenet i Norge for alvor at sprede sig. Gjord Andersen forsøgte derfor at overbevise kongen om sin

vilje til kamp mod toldsvig. Han antydede i 1704 til Rentekammeret, at købmænd smuglede og foreslog en række tiltag mod dette. Dette til trods for, at han vidste om og deltog i samarbejdet mellem købmænd og toldbetjente, som gjorde smugling overflødig. Det var en afledningsmanøvre.

Foråret 1704 besøgte Andersen på ny København. Der var også kammerråd Hans Schreuder og amtmænd Hans Nobel, toldforpagtere nordenfjelds i Norge. Andersen gik sammen med dem for at forsøge at stoppe inkvisition i toldvæsenet i Norge. Forpagterne forsøgte at hindre en aktion ved at påvirke deres venner i hovedstaden. Blandt andet gik de sammen om at betale grev Carl Ahlefeldt en stor sum penge for, at han skulle bruge sin påvirkningskraft til at stoppe planerne. Han var en nær ven af kongen og præsident i Kommercekollegiet. Der blev også uddelt bestikkelser til andre em-

bedsmænd. De tre delte summen mellem sig, det var vistnok ca. 10.000 rdl., og forsøgte at få udlægget dækket af de købmænd og embedsmænd, som de beskyttede i Norge. Der blev også indleveret et brev til kongen med argumenter for ikke at sende en kommission. Men kongen fastholdt forsættet om at rydde op.

Årsagen til, at vi kender til dette korrupsionstilfælde, er, at flere breve senere blev fundet blandt tolder i Christiania Frans Jørgensens papirer. I et brev fra Andersen til ham dateret København marts 1704 fortalte Andersen, at han for at »Hindre din fortræd« havde givet bort 200 dukater, som han formodede at Jørgensen ville betale ham tilbage. Men tolderen nægtede at betale uden at vide, hvor pengene var brugt. I juni skrev Schreuder til Jørgensen og bad ham betale. Han forsikrede, at pengene var benyttet for at hindre skade og ulykke for ham, de var ikke

*Toldkiste fra Christiania med to rum, et til kronens told, og et til forskellige andre afgifter.
(Kilde: Synnøve Veinan Hellerud og Jan Messel: Oslo. Tusen års historie. Borgå 2000, s. 85).*

var brugt til egen fordel, men for at beskytte ham. Ellers kunne det gå tolderen ilde, »om Dig udj frembthiden skulde arrivere dett, som nu er ned dempet, og letteligen kand optendis«. ¹⁶

Inkvisitionskommissionen

Den 16. februar 1705 ankom en inkvisitionskommission til Christiania med vidtgående fuldmagter fra kongen og gik i gang med at efterforske forholdene på toldboden. Kommissionen blev ledet af amtmænd i Bratsberg Henrik Adelaer og bestod ellers af lagmændene (landsdommere) Hannibal Stockfleth og David Gorrissen Klim. Med fulgte generalfiskal Hieronymus Brygman fra København som aktor (anklager). Kommissionen rapporterede til Rentekammeret og Brygman til generalprokurøren. Den begyndte med at forhøre toldbetjentene. Der gik ikke lang tid – til trods for at Jørgensen og hans folk havde haft god tid til at øve på en dækhistorie – før toldsviget blev afsløret og toldbetjentene placeret i arresten på Akershus fæstning. Nu kunne Tobiesen endelig kaste masken og åbenlyst fortælle det, han vidste.

I løbet af forhørene, som varede 1705 ud, blev der oprullet et systematisk samarbejde mellem købmænd og toldbetjente. Betjentene havde drevet en omfattende underrapportering og udeladelse af varer i regnskaberne mod bestikelser fra købmændene. Sædvanligvis blev der ikke betalt told eller tiende af 25-50% af indgående varer og udgående trælast (den dominerende eksportvare). Bestikelserne blev lagt i en fælles kasse styret af Jørgensen og delt mellem toldbetjentene. De dårligt

betalte betjente tjente mange gange deres løn på dette arrangement. Betjente og købmænd havde levet længe og vel med denne ordning og var såre fornøjede. Der var en tæt og gensidig forståelse mellem parterne, og korrupsion var forbavsende indarbejdet og godt organiseret. Systemet forudsatte tæt samarbejde og enighed mellem så at sige alle købmænd og toldbetjente i byen, da det ellers ville blive opdaget af Rentekammerets revision. Toldsviget synes at have været i gang allerede i 1696, men det blev fastere organiseret ved Tobiesens tiltrædelse 1701. Efterhånden blev også købmændene og skipperne i Christiania afhørt. Kongen gav dem amnesti og fritagelse for straf, hvis de afslørede alt under ed. Også fogderne i landdistrikterne rundt om byen blev indkaldt. Forhørene bekræftede de omfattende misligheder ved tolden i byen under Akershus. ¹⁷

Retssagerne

I marts 1706 kom generalfiskal Brygman med sin stævning på kongens vegne i kommissionens sager. Toldbetjentene i Christiania blev tiltalt for korrupsion, undtagen en som fik straf-frihed, fordi han havde vidnet mod de andre. Generaltoldforvalter Gjerd Andersens fire forpagtningsbetjente på stedet blev tiltalt for at have modtaget bestikelser. Videre blev Andersen og hans fuldmægtig tiltalt for at have vidst om, støttet og deltaget i, men ikke meldt fra om toldsviget.

Sidst i oktober 1706 faldt dommene over toldbetjentene. Til trods for at Jørgensen efterhånden havde samarbejdet med inkvisitionskommissionen, var

dommen over ham hård. Han blev dømt til at miste sit liv i galgen, sin ære og sin formue, og til at være økonomisk ansvarlig for underslæbene, som blev anslået til nær 100.000 rdl. i hans embedstid. Kommissionen dømte toldereren for at have brudt sin embedsed, utroskab i kongens tjeneste ved korrupsion, underslæb af told og tiende og for at have lokket andre til at gøre det samme. Han var dermed en almindelig tyv, som havde stjålet fra kongen. Men Frans Jørgensen døde, før dommen over han kunne eksekveres. Efter dommen havde han nægtet at tage imod mad, drikke og medicin og udåndede i arresten på Akershus fæstning. Det var vigtigt for kongen at vise embedsstanden, at underslæb og korrupsion blev der slået hårdt ned på, derfor måtte toldbetjentene tjene som synderbukke, eftersom købmændene slap for straf. Andersens betjente blev med en undtagelse dømt til straffearbejde. Kongen mildnede senere dommene til landsforvisning.

Inkvisitionskommissionens opmærksomhed vendte sig også efterhånden mod Gjerd Andersen, som havde en vigtig rolle som toldforpagter og general-toldforvalter. Han skyldte skylden på toldbetjentene, alt var deres skyld, og han hævdede ikke at have kendt til det, som foregik i Christiania. Men flere af de arresterede toldbetjente vidnede, at han havde kendt til toldsviget og ikke gjort noget for at hindre det. Han havde også, både før og efter 1703, bestukket toldbetjentene for at få moderation på told. Andersen benægtede anklagerne på det stærkeste. I tillæg kom korrupsionsaffæren i 1704. Der blev i dyb hemmelighed holdt forhør om dette. Ander-

sen fik kongeligt løfte om straffritagelse mod at fortælle alt om episoden, noget han også gjorde.

Efter at retssagen mod toldbetjentene var over, blev kammerråd Andersen indstævnet. Generalfiskalen hævdede, at toldforpagtningen havde været præget af dårlig opsyn og slet administration. Tiltalen bestod af tre hovedpunkter. Det første gik på dårlig opsyn med toldvæsenet, det andet gjaldt medvidenhed og deltagtighed i toldsviget, og det sidste punkt omhandlede brud på Andersens kontrakt med kongen. I den store og langvarige retssag i årene 1706-1708 påstod generalfiskalen, at han derfor burde være ansvarlig for kronens tab af told og tiende, som ikke blev dækket af tolder Jørgensens bo. I tillæg burde Andersen bøde for en række tilfælde af toldsvig. Det var umuligt at få Andersen dømt for toldsvig, før han var blevet generaltoldforvalter, han var dækket ind af kongens amnesti til Christiania-købmændene. Han kunne heller ikke dømmes for det, som blev opdaget om korrupsionssagen, pga. en anden amnesti. Desuden var vidnemålene fra toldbetjentene, som knyttede ham aktivt til toldsviget, ugyldige. Vidnerne var dømt tyve og uærlige, som efter loven ikke kunne vidne. Det eneste, som var tilbage, var da at tiltale ham for slet embedsførelse, eftersom et så stort underslæb kunne foregå i hans embedsdistrikt. Kommissionen dømte ham til bøde for nogle få tilfælde af toldsvig, men i stedet for generalfiskalens påstand idømte de ham tab af forpagtningsoverskuddet som straf for slet opsyn. Andersen ankede dommen til Norges højeste domstol. Overhofretten. Den var bemandet

af hans ligemænd i rigets forretnings- og embedselite, og der blev han frikendt på alle punkter kort før jul 1708.

Inkvisitionskommissionen dømte også i andre sager knyttet til toldsviget. Tolder Jørgensens kautionister blev dømt til at være ansvarlige for hans underslæb. Kammerrådens fuldmægtig, sønderjyden Peter Høyer, blev dømt for slet embedsførelse til tab af formue. Disse domme, i lighed med alle andre afsagt af kommissionen, blev uden undtagelse underkendt af Overhofretten. Den eneste, som blev bragt videre til Højesteret i København, var Høyers sag. Spørgsmålet var, hvor vidt han som Andersens fuldmægtig var privat ansat tjener eller offentlig ansat. Højesteret kom frem til det sidste og dømte, at han ikke kunde straffes.

Inkvisitionskommissionen drog i 1707 videre til Drammen toldsted for at holde inkvisition der. Den arbejdede også med at behandle de store retssager mod Andersen og hans fuldmægtig Høyer. Inkvisitionen mødte kraftig og vedvarende modstand fra alle lag i samfundet, alle dens domme, som blev anket, underkendtes af Overhofretten. Kommissionens mægtigste modstander var Norges højeste embedsmand. Inspireret af sympati for købmændenes sag arbejdede vicesatholder Frederik Gabel utrætteligt for at reformere statens toldpolitik og at ende inkvisitionen.

Blandt kommissionens forsvarere var den mægtige generalprokurør Niels Benzon. Han forsvarede den mod et af Gabels angreb: »Thi Kommissionens forretning i sig selv er odieux og naar H. k. M. høje betiente, som skulle protegere Kommissionen, saa aabenbare

lader see sit mishag imod dend, skal vel enhuer som har interesse i trælasthandelen giøre ald optenkelig hinder imod Kommissionens fremgang, som er dem en torn i øyet; og dersom de understod sig med Kommissionens begyndelse at diffamere den med vers, hvor meegen meere animositet skulle de fatte nu imod Kommissionen, naar de fornemmer der af vice-statholderen paa saadane maade at være anseet«.¹⁸

I Drammen flød kommissionsarbejdet efterhånden ud pga. stort arbejds-pres samt indbyrdes strid og magtkamp. Kommissionen blev stadig pålagt nye retssager og opgaver i forbindelse med toldvæsenet. Eftersom årene gik, døde eller forsvandt Tobiesens og inkvisitionskommissionens støtter i centraladministrationen fra kammerkollegiet. Ahlefeldt blev udnævnt til vicesatholder i hertugdømmerne i 1706, lige efter afgik Dose og Bentzon ved døden, og Rosencreutz blev pensioneret. De nye deputerede havde ikke den samme interesse for kommissionen, de blev optaget af at få sagen afsluttet snarest muligt. I 1709 døde Brygman, og kommissionen blev op hævet. Desuden var kongens opmærksomhed nu rettet mod fornøjelser, Sverige og krig.¹⁹

Efterspil

Christen Tobiesen fik efter Jørgensens afsættelse i 1705 embedet som tolder i Christiania af kongen som belønning. Hans tid som tolder blev præget af alvorlige konflikter med borger- og embedsstanden i byen, endeløse stridigheder og retssager. Det gjorde ikke sagen bedre, at han viste sig at være en

streng og bogstavtro tolder, ganske anderledes end Jørgensen.

Modstanden tog på Tobiesen. I en supplik til kongen i 1711 forsvarede han sig mod sine fjender, som på alle måder ikke bare forsøgte at få ham afsat, men også ville ødelægge hans ære og hans velfærd. Nu var han udslidt og klagede: »Hvad Sorrig og gremmelse jeg fattige mand da vel maa have over saa mange mig uskyldig paakastede bespottelser og angribelser baade paa ære liv og salighed, saa vel som over de mange haarde forfølgninger, Jeg endnu daglig dags til marv og ben maa udstaae, for indtet andet en for min troskab og nidkierhed i dend tienniste som Eders Maitt mig allernaadigst haver anbetroed, det kand let eragtes«. ²⁰

Toldinspektør søndenfelds og tolder i Christiania Christen Tobiesen døde som en knækket mand i 1713. Selvom han havde støtte fra kongen og statsapparatet, havde de stadige konflikter og fornærmelser fra byen, han var tolder i, knækket ham.

Toldindtægterne i Christiania blev næsten fordoblet fra 1705 til 1707. Regnskabet fra 1706 er næsten det eneste, som kommer tæt på at registrere handelens virkelige omfang i Christiania på denne tid. Men fra 1707 sank indtægterne, sandsynligvis fordi købmændene fik samlet sig og gik over til at smugle. Efter krigsudbruddet i 1709 var kongens indtægter igen på det samme niveau som før aktionen i 1705, tingene gik atter deres skæve gang. ²¹

Afslutning

Efter Frederik 4.s tronbestigelse i 1699 blev en ny ledelse indsat i Rentekam-

meret. Den var optaget af at øge og rydde op i forvaltningen af statens indtægter. Tolden i Norge var klart et godt sted at begynde, og allerede i 1700 blev Christen Tobiesen ansat som toldinspektør søndenfelds efter initiativ af Knud Thott. Tobiesen havde erfaring som både købmand og spion og passede derfor godt ind i Thotts planer om at afsløre toldsvig i Norge. Tobiesen blev sendt op til Christiania for at samle bevis og spillede med i under-slæbene i flere år.

Den danske historiker Gunner Lind påpeger, at i de hierarkiske enevældige territorialstater i tidlig nytid hvilede stormænds betydning på adgang til kongen og beslutningsmagt. De placerede ofte deres slægtninge og klienter i underordnede stillinger i de organisationer, de var chefer for, eller gjorde de ansatte til klienter. Det var vigtigt at have folk, som de kendte og kunne stole på. Dette førte til, at mange ansatte blev stærkt afhængige af deres chef, men det gav svage organisationer vitalitet og styrke. Andre historikere har peget på, at systemet førte til, at der kunne være flere rivaliserende netværk inden for en organisation, noget som førte til en atmosfære af mistro og rivalisering, hvor små konflikter blev blæst op. Det er eksempler på begge træk i denne sag. Vi har set, hvordan de deputerede i Kammerkollegiet havde klienter blandt deres underordnede i Norge, og at dette havde indvirkning på kommissionens dannelse og virke. ²²

Embedsmisligheder blev sjældent straffet særlig hårdt under enevælden, men da toldbetjentene i Christiania efter en indgående efterforskning skulle dømmes i 1706, blev der statueret et

kraftig eksempel, og straffene var meget strenge. Særlig Jørgensen blev syndebuk, fortjent eller ikke. Han mistede alt: liv, ære og formue. Strengheden skyldes sikkert også, at de dømte havde begået noget nær en majestætsfornærmelse ved at stjæle fra kongen og bryde deres ed til ham. Omfanget af forbrydelsen må også have spillet ind; kongens tab i told og tiende blev beregnet til 100.000 rdl. over otte år. Dommene var, så vidt jeg kan se, unikke i enevælden. Men det er et tema, som er ret uudforsket i dansk og norsk historie. Embedsmisligheder forekommer så at sige næsten ikke i Henrik Becker-Christensens bind af Dansk Toldhistorie for 1660-1814, mens det er et mere fremtrædende tema i Hans-Jørgen Jørgensens tilsvarende bind af Det norske toldvæsens historie.

Der var under hele enevælden omfattende smugling i Danmark-Norge. Men få sager blev efterforsket så indgående som i Christiania 1705-1706, staten var sjældent så resolut og villig til at rydde op. Der findes indikationer på, at lignende forhold, om ikke så stort og organiseret, også fandtes i København (hvor generaltoldforvalter H.J. Søbøtke blev afsat i 1703), Trondheim og Bergen. Sikker mange andre byer også.

Vi så, at centraladministrationen i Københavns bestræbelser blev mødt af betydelig modstand i felten, og modstanden i Christiania nåede helt op

blandt de højeste embedsmænd. Efter det indledende chok var det lokalsamfundet, som kom sejrende ud af striden. København kunne ikke vinde over det på lang sigt. At rydde op i alt toldsvig og straffe alle købmænd var umuligt og ville være skadeligt for handelen. Vigtigere var det, at de store indtægter fra den norske told og trælast-tiende fortsat strømmede ind i statskassen.

Endelig kommer den megen negative holdning, angivere som Tobiesen blev mødt med. Jo længere væk man kom fra København, jo stærkere var nok lokalsamfundets krav på loyalitet. Toldbetjenten skulle leve i samfundet, hvor det sikkert var lettere at tilpasse sig end at være tro mod staten. Vi har et andet eksempel på angiverens odiøse stilling. Toldbetjenten Johan Holm i Odense skrev i 1766 til myndighederne og tipsede dem om misligheder på toldboden. Som en følge af dette blev tolderen afsat. Holm fik derpå store problemer, han blev bl.a. overfaldet både på arbejde og på åben gade. Det endte med, at han søgte sin afsked og flyttede fra byen. En borger i byen, som en stund blev mistænkt for at være angiveren, skrev til myndighederne og bad dem bekendtgøre, at det ikke var ham, som var angiveren, for ingen ville handle hos ham.²³ Også her var lokalsamfundet i det lange løb stærkere end centraladministrationen i København.

- 1 Artiklen er en omarbejdelse af dele af min hovedopgave i historie: En torn i øyet. Det store tollsviket og Inkvisisjonskommisjonen i Christiania 1705-09, Universitetet i Oslo 2001. Fyldigere kildeoversigt og -henvisninger samt litteraturliste findes i den.
- 2 Riksarkivet i Oslo (RAO), Generaltollkammeret (GTK), søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Tobiesens supplik 10. februar 1711; Rigsarkivet i København (RAK), Rentekammeret 2213.35 Thott og Breitenau til Rosencreutz 30. juli 1700. Generalstaben (udg.). Bidrag til den Store Nordiske Krigs Historie bd. 1, 1899, s. 351. Kongen var i Glückstadt fra 13. juli til 11. august 1700.
- 3 Ståle Dyrvik: Truede tvillingriker 1648-1720, Oslo 1998, s. 369-81; J. Boisen Schmidt: Statshusholdningen i Kong Frederik IV's regeringstid 1699-1730, 1967, s. 33, 207 og 421-36.
- 4 G.N. Kringelbach: Den Danske Civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848, 1889, s. 153; Schmidt 1967, s. 31-48, 68 og 207.
- 5 RAO, GTK, Saksarkiv, pk. 40. Inkvisisjonskom. Brev og dok. 1707-1709, anonym til Holstein 7. juli 1708.
- 6 Birgit Bjerre Jensen: Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730, 1987, s. 285; Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bind 14, s. 555-56; Kringelbach, s. 75.
- 7 Hans Jensen: Den økonomiske enhed, i S. Supphellen og A. Kjelland (red.): Norske historikere i udvalg, bd. 8, Tvillingriket 1660-ca. 1800, Oslo ca. 1984, s. 290; Schmidt, s. 79-90 og 240-44; Dyrvik 1998, s. 251-74 og 375-78.
- 8 H. Becker-Christensen: Dansk Toldhistorie bd. 2, 1988, s. 396, s. 388-97; Hans-Jørgen Jørgensen: Det norske toldvesens historie. Fra middelalderen til 1814, Oslo 1969, s. 70-90; Ole Feldbæk: Nærhed og adskillelse 1720-1814, Oslo, 1998, s. 225.
- 9 RAO, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Kassemangel, Skog- og sagbrugsvesen, pk. 2 1617-1699, svar på cirkulære fra Rentekammeret 1698, specielt Adeler til Plessen 29/8 1698; Jørgensen 1969, s. 144-48.
- 10 E.A. Thomle: Lidt om de ældste Led af Familien 'Tobiesen' i Norge, Personalhistorisk Tidsskrift, 5. rk. 6 bd., 1909, s. 234-44; RAO, GTK, Søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Tobiesens supplikk 10. februar 1711; GTK, Sagsarkiv, pk. 39 inkvisisjonskom. brev og dok., inkv.prot. s. 45, 27. februar 1705; Danske Kancelli, Skabssaker, skab 14, pk. 334, Tobiesen til kongen 7. juni 1710.
- 11 RAK, Rentekammeret, 2213.35. Rosencreutz til Thott og Breitenau nr. 21 14. august 1700.
- 12 RAO, GTK, søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 10. februar 1711, Tobiesen til Thott 13. november 1700.
- 13 RAO, GTK, søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Tobiesens supplikk 10. februar 1711.
- 14 RAO, GTK, søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Thott til Tobiesen 14. januar 1701..
- 15 Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 1 s. 151 og bd. 4 s. 26.
- 16 RAO, GTK, saker, pk. 41, saken mot Gjord Andersen, kommisjonsakt, s. 43a Andersen til Jørgensen 12. april 1704; Danske Kancelli, Skabsaker, skab 8, pk. 96, Schreuder til Jørgensen 4. juni 1704.
- 17 RAO, GTK, saker, pk. 41, saken mod Gjord Andersen, kommisjonsakt, s. 43a

- Andersen til Jørgensen 12. april 1704; Danske Kancelli, Skabsaker, skab 8, pk. 96, Schreuder til Jørgensen 4. juni 1704; GTK, søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Tobiesens supplikk 10. februar 1711; GTK, Saksarkiv, pk. 39-43 inkvisjonskommisionen i Christiania 1705-1709.
- 18 RAK, Danske Kancelli, Supplikprotokoll, litra X okt.-des. 1706, nr. 63.
- 19 RAO, GTK, saker, pk. 41, saken mod Gjord Andersen, kommisjonsakt, s. 43a Andersen til Jørgensen 12. april 1704; Danske Kancelli, Skabsaker, skab 8, pk. 96, Schreuder til Jørgensen 4. juni 1704.
- 20 RAO, GTK, søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Tobiesens supplikk 10. februar 1711.
- 21 Jørgensen 1969, s. 184-200; RAO, GTK, søndenfjellske tollkontor, kgl. res. 4. maj 1711, Tobiesens supplikk 10. februar 1711; GTK, Saksarkiv, pk. 39-43 inkvisjonskom. i Christiania 1705-1709.
- 22 Peter Englund: Om klienter och deras patroner, i Stellan Dahlgren, Anders Florén og Åsa Karlsson (red.), *Makt och vardag: hur man styrde, levde och tänkte under svensk storhetstid*, Stockholm 1993, s. 92; Gunner Lind: *Great friends and small friends: Clientilism and the power elite*, i Wolfgang Reinhard (red.): *Power elites and state building*, Oxford 1996, s. 133-47.
- 23 Becker-Christensen 1988, s. 396.

Foredrag om skattearkiver og skattesnyderi

Told- og Skattehistorisk Selskab, Arkivforeningen og Dansk Arkivselskab afholder *onsdag 12. november 2003 kl. 16.30 til 19.45* foredrag om skattearkiver og skattehistorie. Arrangementet finder sted hos Told & Skat på *Østbanegade 123, 2100 København Ø*.

Dr.phil. Gunnar Viby Mogensen, leder af Rockwool Fondens Forskningsenhed, Danmarks Statistik, vil på baggrund af sin disputats *Skattesnyderiets historie. Udviklingen i underdeklarationen i Danmark i 1900-tallet* fortælle om skattesnyderi igennem de sidste 100 år. Siden den statslige indkomstskat blev indført i 1903, er danskernes personlige skattetryk steget fra ca. 4% til ca. 45% i 1980. I de første årtier af 1900-tallet var kontrollen minimal, og skattesnyderiet havde et betragteligt omfang; folk undlod at opgive op imod 30% af de reelle indtægter. Op igennem det 20. århundrede er snyderiet faldet drastisk, og i dag udgør skattesnyderiet skønsmæssigt omkring 5%. Skattesnyderi handler ikke længere så meget om at anføre urigtige tal på selvangivelsen, men snarere om sort arbejde. I midten af 1900-tallet udgjorde det kun en lille del af

skattesnyderiet; i dag udgør skattesnyderiet i form af sort arbejde to tredjedele af det samlede skattesnyderi herhjemme.

Hvor der opkræves told og skat, findes der også arkivalier – rigtig mange endda. Told- og skatteforvaltningen har et naturligt behov for at dokumentere sin virksomhed på papir, så vel som i elektronisk form. Disse arkivalier belyser ikke bare told- og skatteforvaltningens egen virksomhed, men er desuden et righoldigt kildemateriale til mange andre historiske fænomener. Men netop fordi arkivaliemængden er så stor, er det også nødvendigt at kassere store dele af arkivalierne. I 2000 udstedte Statens Arkiver bevarings- og kassationsbestemmelser for hele told- og skattesektoren. Bestemmelserne omhandlede 54 hyldekilometer papir og 70 elektroniske registre. Arkivar Anders Sode-Pedersen deltog i dette projekt og vil berette dels om arkivdannelsen i told- og skattevæsenet, dels om de kriterier og principper, som blev lagt til grund for de udstedte bevarings- og kassationsbestemmelser.

Efter foredragene vil der være mulighed for at købe en let anretning samt drikkevarer.

Indhold

Forord.....43

Flemming Aaboe Jensen:

»Sort« toldarbejde.....45

Karl Peder Pedersen:

Fra forbrugsafgifts-
inspektoraternes verden.....61

Christian Larsen:

Didrik Mouritzen Kray
- en tolder fra 1700-tallet.....69

Ola Teige:

Centraladministration
og lokalsamfund.
Det store toldsvig i Norge71

Foredrag om skattearkiver

og skattesnyderi.....87

